

Deákműveltség és magyar renaissance.

I. közlemény.

A nagy európai renaissance Itáliából terjedt szét, de a helyi társadalmi és művelődési előfeltételek mindenütt megvoltak, ahol kibontakozhatott, szükségképen Magyarországon sem hiányozhatott. Azonban már ehelyütt külön kell választani a humanizmust a renaissancetól. A két korjelenség gyakran összefonódik. De a humanizmus merőben etikai fogalmon alapul és a műveltséget a magasabb emberideál legfőbb eszközének tekinti, emberiesebb, művelt életstílust hirdet, a renaissance pedig az embernek és gondolatvilágának valami ősi forrás által való újjászületését vallja. E forrás nem szükségképen és egyedül az ókor, hanem akárhányszor valami elemi tulajdonsága az emberi léleknek, vagy más forrása a műveltségnek: mint természet, értelem, szeretet, a Biblia. Az ókor felújuló hatalmas életakarata kétségkívül együttjárt a humanista studiumokkal, de ez egyáltalában nem jelenti a teljes összhangot. Könnyű észrevenni a feszültséget a humanista eszmény autarchiája és egyes nagy renaissancekori egyéniségek gyakorlati féktelensége között, a Petrarca-i humanitás tisztasága és a dúló ösztönök közömbössége között, melyek a szépséggel és erővel együtt kiszabadultak.

A magyar humanizmus külső forrásait meglehetősen pontosan ismerjük: az anjoukori Firenzének, a humanizmus Athénjének szerepét éppúgy, mint a velencei kultúrterületét, vagy a nápolyi átmeneti kultúráét. A magyar renaissance belső előfeltételei közül a vallásos individualizmus kibontakozásával is foglalkoztunk már, a humanizmust tekintve pedig olyan művelődési rétegekkel, amelyek már meghonosodtak voltak a humanizmus kezdetekor, mint amilyen a bolognai típusú jogi műveltség. De még homályban van egyebek között a magyar humanizmus lényegét érintő kérdés, volt-e olyan középkori társadalmi réteg és általa lefektetett művelődési alap, amelyre ráépült a renaissance? Volt-e valami középpont, amely ilyen műveltségnek látható és állandó formát adott? Lappangtak-e a friss magyar tár-

sadalomban olyan energiák, amelyek renaissance életérzésben öntudatosultak?

Ki kell küszöbölni humanizmus-kutatásunknak kényszerű hibáját, hogy az úgynevezett renaissance-ot mint lezárt irodalmi korszakot tekintsük. Kényszerű ez a hiba, mert hiszen a renaissance előzményei még nincsenek föl-kutatva. Hogy pedig nem irányult a figyelem e középkori, vagy későközépkori előzményekre, annak viszont az volt az oka, hogy Mátyás király udvarának ragyogása homályba borított minden mást. A humanizmus-kutatásnak ez a megalapozatlansága azzal a következménnyel járt, hogy e műveltségi irány magyarországi szerepéről a valóságnak csak részben megfelelő kép alakult ki. Ez nem jelenti azt, mintha a magyarországi humanizmus alapkérdéseit illetően nem lennének nagy hiányok, hiszen még nem foglalkoztak a humanitás fogalmának magyarországi alakulásával sem.¹ Egyáltalában nem szerves humanizmus-szemléletünk következménye, hogy még ma is előfordulnak olyan panaszok, miszerint a humanizmus nálunk üvegházi növényhez volt hasonlatos, amely nem vert gyökeret, vagy korán kiszáradt. Hogy e közkeletű tétel második fele szívós életű valótlanosság, az lassanként át fog menni a szakkutatóktól a művelt közvéleménybe, most azonban a hibaforrással kell foglalkozni. Hogyan keletkezett ez az anorganikus szemlélet és szembenáll-e vele a valóság?

Mindjárt a kezdetnél a kérdéseknek egész tömege rajzik elő. Középkori művelődési alapot keresünk, noha alig rendelkezünk megfelelő adatokkal, vagy földolgozásokkal. Egyik fontos segédeszközünk lehetne a középlatin filológia, de ez a tudomány az írásbeliség magyarországi kutatása nyomán csak az inént indult meg.² Még nagyobbak a hiá-

¹ A humanizmuskutatásról mint önálló tudományról és a humanitás-gondolatról ld. T. Kardos: *Per la filologia umanistica. Helicon, Revue internationale des problèmes généraux de la littérature* 1938, I. 119—133. l. — *A deákköltészetéről* ld. U. az.: *A magyar humanizmus korszakai.* (Előadás a Keszthelyi Nyári Egyetemen 1936 aug. 11.) U. az.: *Che cosa fu l'umanesimo ungherese? Studi e Documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma, I. Annuario 1936, 181—182. l.* U. az.: *La poesia goliardica in Ungheria.* (Előadás a római Magyar Akadémián 1938 máj. 28.)

² A magyarországi és európai írásbeliségről ld. Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából* (Budapest 1921). U. az.: *Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés.* Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére (Budapest 1933), 183—214. l. — Újabb támogatást adtak a középlatin filológia magyarországi ágának, a Középkori Latinság Szótárának előmunkálatai, amelyeket a magyar bizottság a brüsszeli

nyok a művelődéstörténeti és irodalmi részletkutatások terén, ahol mindmáig vizsgálatlan a magyar írástudó réteg társadalmi és szellemi kialakulása. Ugyanez áll az írásbeliség mellett élő kultúrára, a szóbeli irodalomra, azaz költészetre. Toldy Ferenc óta a magyar költészet történetét valahogyan kiszorította a szűkebb irodalomtörténet, melynek e kutatásbeli hagyományos egyoldalúságát ma azután nehéz a legkiválóbb szintéziseknek is ellensúlyozniok.¹ A költészet társadalmi jelentőségét tekintve sokkal szélesebb és mélyrehatóbb, mint az „irodalom“. Általában a népvándorlás következtében lesüllyedt kultúra nagy vonalakban egységes. A verses irodalmi szövegek nagyrészt libretto jellegűek, vagyis énekelt és drámai táncoknak, vagy emlékezetben tartott énekeknek süket töredékei. A szöveg a gazdag középkori művészi megnyilvánulásoknak csak egyetlen vetülete. Ami önálló irodalmi szöveg, az egyházi és humanista eredetű. A középkori költészet libretto-voltát külföldön is felismerték. Nálunk először Gragger Róbert hangoztatta ezt a gondolatot a magyar népballadáról írott tanulmányában.² Az énekelt és táncolt, vagy csak énekelt irodalmi szövegek külső formái pótolják az elveszett szöveget.

Union Académique Internationale célkitűzése szerint Szentpétery Imre és Huszti József vezetésével végez. Az eredmények már kezdenek megmutatkozni. Újabban három értékes dolgozat indult el ebben az irányban: Guoth Kálmán: A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban. Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére (Budapest 1938), 169—182. l.; Istványi Géza: A középlatin filológia külföldön és Magyarországon, uo. 183—206. l.; Perényi József: A ritmikus próza okleveleinkben és a francia iskolák, uo. 396—409. l.

¹ Ezért megy vissza az „alapfogalmakhoz“ Thienemann Tivadar (Irodalomtörténeti alapfogalmak, Pécs 1931), aki már elkülöníti a szóhagyományt, a „szöveg“ fejlettebb irodalmi fokától. — Az irodalom szűkebb körét ugyanígy átlépi Horváth János: az irodalmi műveltség tágabb kategóriáját állítja föl, amelyben ugyancsak helyet talál a szóhagyomány (Irodalmi műveltségünk kezdetei, Budapest 1931; Irodalmi műveltségünk megoszlása. Magyar humanizmus, Budapest 1934).

² Magyar Népballadák. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Gragger Róbert (A Napkelet Könyvtára, 19. sz. Budapest 1927), 5—45. l. — Ortutay Gyula termékeny elméletet dolgozott ki ezen az alapon a magyar folklóre kutatás számára. Székely Népballadák (Budapest 1935), 9—50. l. Nála a Gragger Róbert által is hangoztatott „ösművészet“ (Gesamtkunstwerk) a népi kultúrának, vagy paraszti kultúrának alapvonása. Ortutay megállapítása természetesen a jelenre vonatkozik. Az ókorban és középkorban egész népek állottak az ösművészet fokán, mert társadalmuk még alig volt differenciált, és mert az ösművészetet nem a földműves étellel lehet kapcsolatba hozni, hanem általában a természeti étellel. Ma már azután ennek az életformának egyedüli képviselője valóban a földműves parasztság.

Ha európaszerte föltűnnek ismert szöveges melódiák és táncok, azok európai irodalmi műfajok érintését is jelentik. De egyszersmind lehetőség nyílik annak vizsgálatára is, mi volt az ősi és mi a járulékos a magyar költészetben. A magyar dallamkutatás hatalmasan fejlődik s a tánc történet első problémái is fölvetődtek már, reményünk lehet tehát arra, hogy új segédtudományok igénybevételével megvilágosodnak a magyar költészet homályban lévő századai. A kutatás segédtudományai közé kell sorolnunk a folklort is. A lesüllyedve megőrzött vezető műveltség töredékei, illetve átalakult formái számunkra éppen olyan értékesek, mint valamely irodalomtörténeti adat, vagy szövegmaradvány. Csupán fölhasználásuk során kell módszeresen eljárni. Mindezen szempontokra tekintettel kell lennünk a jelen esetben is, amikor keressük, melyik volt az az írástudó művelt réteg, amelyre a humanizmus ráépült és hogyan alakult ki műveltsége.

Mivel a humanizmusra vonatkoztatjuk a kérdést, azt kell szemmel tartanunk, kik ismerték az írást, kik tudtak latinul, kik olvastak klasszikus írókat és éreztek renaissance ember módjára, s vajjon megtalálhatók-e az említett tulajdonságok a középkori kultúrában. Itt fölvetődik a kérdés, szabad-e középkori kultúráról beszélni, mint egységes területről, vagy korról? A renaissance korában a legkülönbözőbb művelődési elemek és stílusok éltek együtt kiegyenlítődést keresve, eredménytelenül.¹ Az egyes társadalmi rétegek között művelődésben széles szakadék tátongott. A parasztság megmaradt primitív vallásos középkori életformái között, ha erősödött is öntudata. A nemesség a középkori lovagi kultúra mellé kifejlesztett egy teljességgel mechanikus politikai kultúrát. A polgárság laikus vallásosságban és a humanizmusban találja meg lelki szükségleteit. A papi osztály pedig jórészt elvilágiasodik. Mindezek a művelődési irányok szét tartóak, nemcsak a társadalmi rétegek válnak ki a patriarkális társadalomból, de a laicizálódás a középkor vallásos alapkultúráját is szétbontotta. Az úgynevezett művelt rétegben, amely egyháziakból és világiakból tevődött össze, megtaláljuk a „rerum natura“ kutatásának híveit,

¹ G. Toffanin mutatott rá sorozatos tanulmányaiban pl. a humanizmus és averroizmus ellentétére. Ld. T. Kardos: *Per la filologia umanistica*, i. h. 121—122. l. Legújabbán könyvet szentelt ennek a kérdésnek: *Giovanni Pontano fra l'uomo e la natura* (Bologna 1938). A humanizmus és renaissance szétválasztására jelentős G. Toffanin „Orientamenti bibliografici sull'umanesimo“ (*Helicon* 1938, 135—139. l.) c. cikke.

az averroistákat éppenúgy, mint a velük homlokegyenest ellenkező „tudós jámborság“-ot valló humanistákat. Megtaláljuk a skolasztika maradványaihoz ragaszkodókat s azokat, akik gyakorlati és esztétikai vallásosságot vallottak. Akadtak szentek, voltak, akik vállalkoztak a munka aszkézisére s bőven kerültek hedonisták. A menekült görögök Hellasra esküdtek, az olaszok Rómára. De akadtak, akik titkos, vagy éppen nyílt szövetségben maradtak a „lingua vulgaris“-szal, a nép megvetett kincsével.

Alig hihető, hogy csak a középkor lett volna tömören zárt és egységes. Bizonyos, hogy a renaissance művelődési elemekben gazdagabb, tehát szétesőbb is. Nem egykönyvű kor, nincs Koránja, mert maga a végtelenbe és egyetemesbe törő sokszerűség. Nincsen egyetlen alapgondolata, de van több: értelem és természet, szabadság és hatalom, szépség és erő. A középkori ember mindig Isten óceánját járja. De az az állítás, mintha az európai történetnek tíz évszázada egységes lenne, távol áll a tényektől. A világszemlélet és irodalom lényegbeli, vagy stiláris alakzatai az emberi lélek örök törvényei szerint igazodnak. Ahogy Petrarca írta a bolognai jogásznak, Giovanni d'Andreának: „... idő multával teljességgel megváltoznak városok és birodalmak, kicserélődik a külső, megújulnak a törvények. Azok a dolgok azonban, amelyek természetiek, nem változnak. Az emberi lélek és a lélek betegségei majd mind ugyanazok, mint voltak Plautus idején...“ Esményi világnézet és anyagelvűség, romantikus gondolkodás, reális szemléletmód, klasszikus fegyelem: nem a ma, vagy tegnap formái, hanem az emberi lélek örök attributumai. Nem lehet hát kivétel a „középkor“ sem. Vagy kell-e lobogóbb romantika, mint a lovagregényeké, ami a fantázia szabadságát, a szenvedélyek csapongó szertelenségét illeti? Ebben a vakító fényű világban hatalmas erők csapnak össze: monstruózus szerelmek, iszonyú bátorság és vad gonoszság. Az új európai romantika miért fordult volna ihletért e korhoz, ha nem önnön föléjhajló arcát látta volna e régi időkben tükröződni? Nem klasszicista-e a Karoling-renaissance tudós költészete elégiáival, melyekben a szépség mindig szelidre hangolja a fájdalmat. Nem a barokk költészet aprózott formai bonyolultságait valósítja-e meg a ritmikus költészet, vagy az izidorusi dagályos próza? Nem találunk kort, amely alkalmasabb lett volna klasszikus szemléletre, örök kategóriákban való látásra, mint a rendi élet. Az öreg ember, a fiatal, a szegény és a király nem csupán retorikai játékból lépnek föl a halál színpadán, hanem mint a gondolkodás kialakult típusai.

A teológia egyik formája a platonai idealizmusra támaszkodik, a másik a görög realizmusra. S az arabokkal az örök anyagelvűség is ismét szóhoz jutott. A középkorban egész soira élt a humanizmusoknak és renaissanceoknak, de a legszorosabban egyes udvarokhoz és iskolákhoz kapcsolódva. S még azt sem kell hinni, hogy ezek eszmevilágban, formákban eltértek volna a nagy humanizmustól. A Karoling-kori humanisták éppen úgy latin írói neveket vettek föl, mint a quattrocento humanistái. Hittek Rómának bennük történő újjászületésében (“aurea Roma iterum renovata renascitur orbi”). Nem hiányzott belőlük az írói halhatatlanság öntudata. Irodalmi életük semmivel sem maradt el a quattrocentoé mögött, s ha nem is maradtak fenn szerelmes verseik, maradtak baráti levelek, melyek bőven pótolják amazokat.¹ De mintahogy ez a humanizmus olasz, bizánci és ír közvetítésű itáliai elemekből tevődik össze, éppenúgy a későbbi humanizmusok is magukkal hozták a Karoling-udvar örökségét. Nagy Károly nyomán a császári udvar az impériumnak minden fölvirágzó periódusában humanista műveltségű volt. S a palota-iskola nyomán olyan helyi hagyományok keletkeztek a Kelet-Franciaországot s a Rajna vidékét egybefoglaló területen, amelyek vetekedtek Provence makacs római hagyományaival. Az egymásután következő humanizmusokban leginkább szembeszökik eszmei és társadalmi kiterjeszkedésük. Ami a Karoling időkben az udvar legelőkelőbb szellemeire hatott, az lassanként a művelt klerus, majd pedig a világi műveltek szellemi kincse lett. A XII. századi iskolai renaissance nyomán a nagy humanizmus már a művelt laikusok egész tömegére támaszkodhatott Itáliában. A humanizmust a meggazdagodott városi polgárság nem teremtette, hanem a klerikus kultúrából s az írástudóktól átvette olymódon, hogy megszerezte műveltségüket. A comunék öntudatának és a helyi történeti tudatnak fölbredésével nemzetivé vált a humanizmus. Ugyanilyen hangsúlybeli változás következett be a humanizmus változatlan gondolatkincsében is. Az írói öntudat, a szakítás a közbeeső korról annál élesebb lett, minél nagyobb lett a formai készség s minél messzebb esett az ókor. Nem annyira a humanista gondolatok, hanem a jelszavak sokasodnak és válnak élesekké. Amikor a humanisták antik kéziratokat

¹ S. Singer : Karolingische Renaissance. Germanisch-romanische Monatsschrift 1925, 187—201, 243—258. I. — Érdemes monográfia, de szempontokban szegényebb E. Patzelt : Die karolingische Renaissance (Wien 1924).

mennek fölfedezni s kiszabadítani „penészes börtönükből“, ahogy ők nevezték, ismeretlen világ fölfedezésének hitét vallják és terjesztik. Pedig azoknak a kolostoroknak a lakói azért őrizték meg a klasszikus kéziratokat, mert ők, vagy régebbi elődjeik humanisták voltak, akik teljes öntudattal olvasták és utánozták Tulliuszt és Nasot, a fanyar Horatiust, Lucanust és a nagy varázslót, Vergiliust. A nagy humanizmus kétségkívül erőteljesebben átlényegítette a negyedik századi humanista egyházatyák tanításait, mint a megelőzőek. Ehhez járul a történeti szemléletmód és a római nemzeti öntudat kibontakozása. A világias élet-szemlélet most már törvényadóvá lesz, mert a középkorban a transcendens szemlélet állandóan korlátozta a földi természetű humanizmus megnyilvánulásait.

Tárgyunk a középkori műveltség említett kategóriáiban mozog. A Pécsen található Magyi-kódex verseinek tervezett kiadásával kapcsolatban már igyekeztem általános rövid képet adni a bejegyzők lelki spektrumáról. Úgy látszott, a régi és az új műveltség közötti átmenet állapota van bennük megrögzítve.¹ Maga az anyag válaszolt a kérdésre, mik voltak a magyar humanizmus belső előfeltételei, mi tette lehetővé a klasszikus irodalom megértését, stílusbeli élvezetét, az emberméltóság, műveltség, erény megbecsülését, a csiszolt érintkezést. A magyar írástudó réteg, klerikusok és világi litterátusok iskolai tanulmányaik során olyan alapműveltséget sajátítottak el, olyan középkori kulturális örökséget vettek át, amely teljességgel előkészítette a humanizmust. Számos ponton érintkezett gondolatvilágával s a renaissance életérzéssel rokon életérzést követett.

A kérdés súlya nagyobb minálunk, mint külföldön, mert a magyar egyháziak rendkívüli közéleti szerepet vittek, sokrétű világi funkciókat töltöttek be. A magyar államnak szinte teokratikus eredete és missziós célkitűzése a középkori kultúrát hordó rétegnek, az egyháznak, középponti fontosságot adott. E jelentőséget fokozza az a körülmény, hogy közvetlenül a humanizmus befogadását megelőzően, a XIII. század második felében és a XIV. század folyamán a művelődési áramlatoknak egész torlódását lehet megállapítani, s ez tart a renaissance folyamán is. A nyugat-európaítól eltérő XIV.—XV. század alatt felvirágzó iskoláztatás a XII. századi iskolai humanizmust és goliardikus költészetet fenntartotta és úgy fejlesztette ki, hogy pontosan megelőzte

¹ Kardos T.: Régi könyvjegyzetekből. A Nyirkállói-kódex széljegyzetei. Könyvtári Szemle 1935 febr. 20. 11. sz., 85—86. l.

a humanizmus befogadását. A XIII. századi averroizmus nyugaton visszaszorította a humanisztikus műveltséget, nálunk együtt élt vele.

A klerikusok és világi litterátusok alapműveltségét deakkultúrának nevezhetnénk. Szükségesnek látszik röviden megjelölni, milyen helyet foglal el a deakkultúra az egyház művelődési hatásai között. Alig mérhető föl az a lelki hatás, melyet a fejlett lelki életű, de nyugtalan és harcos hagyományú magyarságra a kereszténység gyakorolt. Az egyház lelki gondozása szétoszlott a mindennapi életben s azt állandóan érintkezésben tartotta ünnepélyes egyéni dátumokon keresztül a legmagasabb erkölcsi szférával. Nemcsak a szentségek útján hatott, hanem évről-évre, ádventtől ádventig. A nagy Isten-dráma mintegy körülbroncsolta az egyházi évet; a miseáldozat pedig értelme szerint még gyakrabban újította meg az Új Szövetséget Isten és ember között. A nép a hit emberszelidítő disciplinájából a legáltalánosabbat fogta föl, a mindenki által megérthetőt, a jelképeset. Kép és szobor, a szegények bibliája számára a megértés közvetlen eszköze. A középkori dráma az első emberpártól az utolsó ítéletig tartó hitvilágot jelenítette meg a szeme előtt, hogy megérthesse és átélhesse, bár a megjelenítés az ábrázolt vallásos tényeket fokozatosan elvilágiasította. A keresztény tanítás ily módon évszázados csendes munkával a magyarság népi rétegeit is áthatotta. A latinul tudók, a műveltek a kereszténység értelmi csúcsait is fölfogták, ők hordozták a klerikus kultúrát.¹ E klerikus kultúra körén belül helyezkedik el a deakkultúra. Mint iskolai humanizmus és goliardikus költészet az európai irodalom történetében súlyos jelentőségű. Valahogy a legjobb kifejezés reá a magyar „deák“-fogalom, mert együtt tartalmazza az írásbeliség gyakorlatát, a latinul tudást s mindazt, amit e latin tudással meg lehet érteni. Sőt továbbhaladva e társadalmi réteg alakulását, szerepkörét és műveltségbeli változásait is föl-tünteti. A „diakonos“-ból eredő „deák“ szó általában szűkebb a minden egyházi személyt magában foglaló „klerikusnál, a „garabonciás diák“, „íródeák“, „lantos deák“ változatok pedig irodalmi szerepét és elvilágiasodását mutatják. Az sem véletlen, hogy deákos műveltség és költészet magyar fogalmak szerint görög-római műveltséget s antik példára induló költészetet jelent.

¹ A klerikus-lovagi kultúra jelentőségéről ld. Mályusz Elemér: A Toldi-monda. A Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 1934, 126—149. l.

A magyar humanizmust előkészítő deakkultúra középpontjában az iskola áll. A „septem artes liberales“-t tanító középkori iskola a római tanításra megy vissza, illetve annak kereszténnyé vált örököse. Ezért van az, hogy a középkori iskola minden föllendülése a klasszikus írók fokozott tanulmányozásában nyilvánult meg és humanisztikus mozgalmakat hozott létre. Még az első, a Karoling-rennaissance is iskolás jellegű. Nem is lehetett másként. A humanizmus alaptétele: egyrészt a műveltség értékelése, másrészt a „dignitas hominis“ keresztény gondolata hol egyesült volna másutt, mint a középkori iskolákban? A középkori szerzőknél fölvetődő számtalan klasszikus idézetet úgy szokás magyarázni, hogy az antik írókat morális okokból idézték, nem pedig esztétikai érzékenységgel. A szép megbecsülése valóban az elegancia korának alapvető vonása, de csak egyik vonása. Mert a humanizmus morális állásfoglalás, szerzőit tehát többnyire morális okokból idézi, mint a virtus tekintélyeit. De ezt a különbséget kizárólagos korjelzőnek elfogadni már csak azért sem lehet, mert a középkori humanizmusok sem voltak híján esztétikai érzékenységek. Hogy allegórikusan fogták föl a költői fabulákat, az lehetett mélységes meggyőződés is, de éppen úgy lehetett menlevél a szabadság számára. A korai humanizmusokra inkább jellemző, hogy nem uralkodtak az életen. A középkor művelt klerikusai, kikerülve az iskola légköréből, külön világnak fogják föl a költők fabuláit. A híres magyar érsek, Lodomér éppen úgy, mint Anonymus a trójai hősokeket, iskolai emlékként hozza föl a „költői hiúságokat“¹, s gyermeki könnyedség palástjába takargatja. Érdeklí őket az antik világ, de nagy vízvonalzó áll közöttük, amazok „etnici“, azaz pogányok voltak. A pokol előcsarnokának sötétségében Dante egykor kicsiny lángot látott, „mely legyőzte a homály egy karéját“. Ott tanyáztak az ókor világló szellemei: Homeros, Horatius, Ovidius és Lucanus. Vergilius is csak azért kísérhette Dantét a Purgatórium csúcsáig, mert olyan hírek jártak felőle, hogy már-már keresztény volt. Az antik költők és tudósok derengő csoportja örök időkre hirdeti azt a bölcseséget, hogy az emberi szellem hasztalan küzd a sötétséggel önnön erejéből, kegyelem nélkül. A középkori ember gondolkodásában a történeti cezura az „Et verbum caro factum est“, az Űdvösség

¹ Anonymi (P. Magistri) Gesta Hungarorum. Prologus. Scriptores Rerum Hungaricarum, I. (Budapest 1938), 33. l. — Lodomér „olim puerulus ad addiscendas poeticas positus vanitates...“
Ld. Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon, 1540-ig. (Budapest 1910.) Oklevéltár, nr. XIII. 370. l.

eljövetele. A megelőző időkből csak az Ószövetséget kímélte meg a pokol tűzétől. A humanizmus történeti cezúrája már politikai és kulturális. Róma maga a nagyság, amely után süllyedés következett. A Karoling-humanizmus óta megvan ez a gondolat, de eleinte még szűk körben él és nem lép föl életszabályozó követeléssel. A humanizmus terjedésével azonban általánossá válik, s hogy irányíthassa a műveltek életét, kiegyenlítést keres a kereszténységgel. A humanisták őseiket látják a nagy pogányokban, de úgy érzik, hogy azok egyszerűsége a kereszténység ősei is. Ami a középkorban kiegyenlíthetetlen volt és jövátéhetetlen, annak az ő számukra lehetővé kellett lennie.

A középkori iskola prehumanisztikus hatását külföldi egyetemet végzett egyházi férfiakon és a hazai iskolák tanításában egyaránt könnyű megtalálni. A magyar szerzetesi és káptalani iskolák tanítói szervezete nem tért el a külföldiekétől. A magyarság az antikot mint egyházi műveltség szerves részét nyerte el s akként is fogadta be. Mindenesetre Pannonia romanizált volta, bizonyos néptörédek s a rómaiakat túlélő helyi hagyományok alapot adtak tudós mitoszoknak. A trivium négy évszázadon át végezte az előképzést a humanizmushoz és pedig, amint sokasodtak a káptalani, kolostori, városi és falusi iskolák s a XIV. század folyamán föltűntek a középeurópai egyetemek, egyre erősödő hatással. A grammatikai tanulmányok, akár Donatus „Ars minor“-át, akár pedig Priscianust használták vezérkönyvül, a legtöbb gyakorlati példát Vergiliusból merítették. Priscianus éppenséggel külön is tárgyalta az „Aeneis“ szerzőjét. Viszont az úgynevezett „komikus stílus“ révén a latin vígjáték vált ismeretessé. S ha egy XV. századi iskolamester Terentiusnak egész vígjátékait deklináltatta és konjugáltatta is végig, nem kell egészen elveszteni hitünket az effajta tanításban, mert egy másik Magyarországon 1540 táján arról ír, hogy a „Heautontimorumenos“-t kellene a diákoknak előadni Szent Gál napjára.¹ A grammatikai gyakorlás nem zárja ki teljességgel az esztétikai átérzést. Így hát némi reményre jogosít az a tény, hogy olvasták Aesopust, a Catonak tulajdonított bölcs mondásokat, a fanyarul moralizáló Horatiust, a csipős Persiust és Juvenalist, Lucanust és Ovidiust, vagy a „Kötelességek“ és a „Rhetorica“ Ciceróját.

¹ Terentius deklinálása: A. Richter: Der fahrende Schüler. Bilder aus der deutschen Kulturgeschichte (Leipzig 1893), II. 124. l. — A „Heautontimorumenos“ előadására ld. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, szerk. Bunyitay—Rapaics—Karácsonyi, III. (Budapest 1906), 518—519. l.

A történeti tanítás megfelelt a középkori szemléletmódnak. Az iskolában tanított történelem, a *Historia Scholastica*: egyháztörténet. A költői művekben vonzó, fölszabadító, de elítélendő fabulát láttak, vagy legalább is színes hazugságot. Az időmérték egyeduralma is megszűnt, mert közben megszületett az új világ költészetének alapja, a ritmus és a rím, és a kettő összeolvadása, a rímes hexameter, a leoninus. Itt sem kell szándékos szakítást föltenni. A leoninus a legkönnyebb antik időmértéket, a hexametert tette „modernné“ a rím által. Az időmérték csak sápadt hagyomány a hangsúlyos vers élő valósága mellett. Az előbbi tisztára irodalmi kifejezőforma, az utóbbi a kolostorok zengését adja. A magyar kolostoroknak ezt a zengő arculatát siratta a tatárjárás után az ismeretlen szerző „Planctus“-a:

„Vacant laudes matutinae,
Silent voces vespertinae,
Nulla sonat psalmodia,
Nec auditur melodia,
Claustra fiunt stabula.“¹

Annál inkább az ókorra megy vissza a mitológia tanítása. A pogány hitvilág, bármennyire idegenül állt is a keresztény gondolkodással szemben, mégsem volt kirekeszthető. A tatárjáráson kesergő „Planctus“ például Marsot, Bellonát és Párkákat emleget, a bűnös magyarokra nem talál jobb jelzőt Epicurus nevével. Lodomér érsek a mitikus Protheust Kun Lászlóra fordítja, magáról viszont elhárítja a satíráírás vádját, Horatius „dens Theoninus“-át. A Magyikódexnek a XV. század végéről való versei között található egy hexameteres költemény a Hermaphroditusról, cím szerint „Polex Vincenturus de Hermofrogito“.² A rejtélyes név és költemény Vendomei Máté nevének és költeményének bizonyult. Ez a híres francia grammatikus költő éppen klerikusok használatára dolgozott föl mitoszokat. Nevének torzulása „Mattheus Vindocinensis“-ből Polex (?) Vincenturus-szá csak időben és térben való hosszú vándorlással magyarázható meg. Nem annyira a szerző volt fontos, mint inkább az iskolai használatra annyira megfelelő fabula.

¹ A „Planctus destructionis rogni Hungariae per Tartaros“-t nálunk is közölték, ld. Marczali Henrik: Árpádkori emlékek külföldi könyvtárakban, II. Történelmi Tár 1878, 369—376. l.

² A „Polex Vincenturus de Hermofrogito“ a Magyikódex táblájának első felén található. Eredeti szövegét, Mattheus Vindocinensis versét ld.: *Anthologia Latina*, 786. l. V. ö. még M. Manitius: *Geschichte der Lateinischen Literatur des Mittelalters*, III. (München 1931), 738—39. l.

A középkor egyébként sok mítosz szülőanyja volt. Valószínűleg a Karoling-renaissance műve, hogy az ókori történet alakjai elszakadva valóságos életüktől mint mitikus hősök éltek tovább. Nagy Károly palotalovagjai évszázadoknak adtak példát a bajvívásban, kalandkeresésben s vezérlő csillagaik is velük ragyogtak tovább. Így lett Nagy Sándorból, a hadseregszervezőből, az alexandriai kultúra megteremtőjéből, aki befejezte a görögség történetét s heroldja volt a római katonai birodalomnak, a kereszténység előfutára, a béke bajnoka, amolyan kalandos lovag, aki példája lehet minden vitéznek, akár a Szentföldre indul, akár pedig messze végekre. A görög eposzok hősei, Páris, Heléna, Hektor és Achilles gáláns regényhősök. Caesar a német-római császárok őse, azoké a „barbárok“-é, kiknek minden vágyuk az örök városban megkoronáztatni s akiknek népe az egész keresztény világ. A nagy középkori ciklikus misztériumdráma pedig külön jelenetben adja elő Octavianus megtérését.¹ A császárok ellentéte a „kutyafülű Attila“. E rettenetes hódító és népe a Meotisz mocsaraiból jött elő s a latin világ főpapjai nagyon sok csodát visznek végbe ellenükben. Ez az Attila azután Catalaunumnál, ahol élők harcoltak a földön és lelkek a levegőben, megláthatta, hogy nem bír a kereszténységgel. Búzgón kisarjadnak Pannóniában is az ókori mítoszok. Talán helyi hagyományokra épült s a XI—XII. század folyamán a krónikák útján terjedt el a hiedelem, hogy Pannóniában volt a „pascua Romanorum“. Az eddig ismert forrásokon Odo, ciszterci apát még túlsesz. 1145 körül erre utazva már arról tud, hogy itt voltak „Julius Caesar legelői“.² Népi hagyományok összefonódnak tudós képzetekkel s minden egyes szerző hozzátesz a szövevényhez egy-egy újabb kombinációt. Anonymus is arrafordította ifjújü erejét, hogy a különféle szerzőkből összegyűjtötte mindazt, amit a trójai háborúról mesélnek, tehát nagy regény-kompilációt állított össze. Ennek az iskolai humanizmusnak keretébe illett műve, melynek főforrása

¹ Az ókor és a középkori regény: E. Faral: *Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du moyen âge* (Paris 1913). — Octavianus megtérésére ld. E. K. Chambers: *The mediaeval stage* (Oxford 1903), vol. II. App. T. Subject of the cyclical miracles, 322. l.

² Hóman Bálint és Deér József az elveszett „Gesta Ungarorum“-ra vezetni vissza e hiedelmet: *Quis fuerit fons primigenius Gestorum Chronicorumque Hungaricorum medii aevi ex saeculo XI oriundus at post deperditus? Scriptores Rerum Hungaricarum*, I. 5. l. Anonymus i. m. uo. 45—46, 48. l. — Odo de Diogilo útleírásának megfelelő részét kiadta Marczali Henrik i. h. 167—170. l.

Dares Phrygius volt, mint ő maga is megjelöli. De mellette használt „más“ szerzőket is, alkalmasint Dyctist és az „Ilias Latina“-t. A Nagy Sándor-regény és a trójai mesék magyarországi elterjedését nemcsak az egykorú divatos jelzőkkel és nevekkkel lehet bizonyítani, mint Páris, Hektor, Ehellós, Perjámos, „Görög Ilona“, Venis, Fülöp, Olimpias, „Világbíró Sándor“, de egyéb tényekkel is. Kálti Márk krónikája, illetve a XIV. századi kompiláció fenntartott egy olyan jelenetet, amely különösen emlékeztette a kutatókat homerosi helyekre. Úgy vélték, hogy Bolgárfejevár ostromában a szaracén hős tetemének elragadása a teremtő fantázia meglepő azonosságára vall. Ugyanitt az ostromlott görög városban egy fogoly magyar lány hősi cselekményt hajt végre: fölgyújtja a várost¹. A háttérben a görög-trójai háború jelenetei és árnyékai ködlenek: az ádáz harc Patroklos holttestéért, Hektor tetemének meghurcoltatása, a végzetes görög asszony, Heléna és az Ilion égését megjósoló Cassandra. Valószínű, hogy latin iskolai közvetítéssel jutott el magyar epikus énekekbe és azokból a krónikába, de az sem lehetetlen, hogy közvetlen tudós kombináció.

Pannónia különben tele van legendás városromokkal. Itt építették a Trójából jött lovagok Franciaország felé vonulókban Sicambriát, s Kálti Márk krónika-szövege szerint Pannónia meg Nagy Sándor idején éppenséggel Felső-Görögországnak nevezetett. Megvolt itt minden, ami meg tudta mozgatni a középkori iskolázott ember fantáziáját, a mesés Trója, a hatalmas Nagy Sándor, Görögország, Franciaország, Páris.

Még szebb a Sabariához fűződő monda. Először Kézai Simon krónikája közli. Elsősorban egy Macrinus nevezetű tetrarchát ajándékoz Sabáriának, aki Pannónia, Pamphilia, Phrygia, Macedonia és Dalmácia ura volt. Különben Sabariát egykor longobardok lakták, tőlük származtak egyesek szerint a velenceiek, mások szerint pedig Pavia lakói. Ugyanis a hunok királya, Archelaus elűzte őket. Csodálatos város volt Sabaria, „in quo erat generalis schola orbis terrae nationi, poetarum musis et dogmatibus philosophicis elucenter

¹ A Nagy Sándor, Trója, valamint a Kerekasztal regény hőseinek neveire Magyarországon ld. Moór Elemér: Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn. Ungarische Jahrbücher XVII. 1937, 58—68. l. — Kálti Márk Krónikájának epikus értelemezését ld. Vértessy Jenő: A Képes Krónika irodalmi jelentősége. Századok 1905, 1—21. l. Maga a szóbanforgó hely Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. (ed. A. Domanovszky, Scriptores Rerum Hungaricarum, I. 372—375. l.)

illustrata idolorumque erroribus diversis mancipata“¹. A kompilátor a középkori studium generale-nak keresett őst Pannóniában. Lehet, hogy Gyórszentmárton romjai s a magyarországi kereszténység hatalmas szellemi középpontja, a Szent Márton tiszteletére rendelt benedekrendi apátság és iskolája forgott fejében. Talán valami közvetlen célja is volt vele, olyan, amelyet Nagy Lajos valósított meg. Kézai különben nemcsak a népfelség elvének hirdetője s dacos pártfogója a hunoknak, de az iskolai humanizmusnak is éppoly jeles tanítványa. Lehet, hogy Attila alakjának elrömaiásítása nem az ő műve. De sajátja, ahogy toldozza, foldozza, gazdagítja a dunántúli mondákat.² És sajátja, ahogyan Prológusában szembeszáll Orosiusszala hún-magyarok eredet-mondáját illetően. Nem démonok és kóbor asszonyok leszarmazottai ők; az ilyesféle elfogult és mérges állítás ellenemond a „természet“-nek (contrarium quoque naturis rerum). Majd a kérdés orvosi fejtegetésébe fog. Végül is Istenhez fordul, aki teremtője és megváltója mindannak, ami a „lunaris circulus“ alatt életet nyert. Ez a gondolkozásmód teljességgel a XIII. századi olasz egyetemek averroizmusa és asztrológiája jegyében fogant. Szent Tamás óta mindkettő bizonyos kiegyenlítődést talált az egyházi tanítással. Kézai Simon éppenúgy az iskolai történetírás képviselője, mint Anonymus, csupán az iskola gazdagodott azóta újabb elemekkel.

A mesés motívumok a XIV. században még szaporodtak. A sabariai schola generalis mítoszát Kálti Márk krónikája megismétli. Nagy Sándor mondáját pedig a pseudo-aristotelesi „Secreta secretorum“ fejleszti a kornak megfelelő irányban. Ez az orvosi, asztrológiai királytükör, amely az abszolút uralomra éppenúgy bátorított, mint nagyvonalú kultúrpolitikára, Nagy Lajos udvarában kedvelt olvasmány volt. De mintha ez a Nagy Sándor realiztikusabb lenne. A hősök közelednek a földhöz. Zsigmond király számára Vergerio lefordítja Arrianus Nagy Sándor életrajzát, Vitéz János Curtius Rufust olvasgatja. Legenda és történeti valóság együtt ragadja meg a gyermek Mátyás fantáziáját.

¹ A pannoniai római—hún harcok és város-mondák: Simonis de Kéza Gesta Hungarorum, uo. 148—164. l. Alapos magyarázatuk: Eckhardt Sándor: A pannoniai hún történet keletkezése. Századok 1927, 465—491, 605—632. l.

² Kézai viszonya az ú. n. hún krónikához: Domanovszky Sándor: Kézai és a hún krónika. Károlyi-Emlékkönyv, 110—132. l. Ld. még Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században. Kézai Simon mester, uo. 546—563. l.

A trójai história is elért újabb fokára Guido de Columna átdolgozásában. Zsigmond király gáláns kedvű udvarában szívesen olvasták, sőt továbbra is népszerű maradt. A nagyváradi püspöki kormányzó 1475-ben másoltatott Sztárai Mátéval egy Guido de Columna kéziratot. Ugyanennek a másolónak a munkája, aki alkalmasint szegény litterátus volt, egy másik kézirat is, a „Historiegraphus“. Végére a szomjas torkú deák latin versikét biggyesztett :

„Hogy most szegénységben élek,
Meg ne vessen senki lélek!
Lám, Krisztus is szegény volt
S most néki szolgál élő s holt.“

Azután meg:

„Sebaj, hogyha borozgatok,
A világra mit sem adok!“

Igen szomjazhatott a szegény poéta, mert a 62. oldalra is odaírta: „Hogh yhathnam!“ A kézirat a „Gesta Romanorum“-ot és Pontianus históriáját tartalmazza. A történelem a középkori klerikusok kezén erkölcsi példa, anekdota, monda lett, a rómaiak virtusa keresztény erényekre buzdít, katonai tetteik lovagi próbáknak számítanak. A mesék Trójánál, sőt a vízözönnél kezdődnek s eljutnak a „Császár“-ig. Milyen jellemző a zágrábi káptalani könyvtár XIV. századi kéziratának címe: „Historia Troyanorum Romanorum et Caesarum!“¹

És ez a mesés világ él az iskolákban mindenütt. Ezt mutatja Domokos deáknak Visegrádról 1363 január 29-én kelt levele is. Rokonától, Semjéni Mihály feleségétől némi-nemű pénzeket kér: „Előrebocsájtva tiszteletteljes üdvözltem és sok imát, nemhogy sokat, de olyan sokat, mint amennyi levél van a fán. Hogy a megkezdett munkának megfeleljen a befejezés, tudatom rokonommal, nemes Klára asszonnyal, nemes Semjéni Mihály hitvesével, hogy én, Domokos deák, Kegyelmetek öccse tudományom gyarapítása végett megvehetném Bovécius „Iskolai tudomány“ című könyvének magyarázatát, azaz kifejtését és sok más, nekem jól gyümölcsöző könyveket, ha dénároknak, azaz pénznek némi mennyisége mosolyogna rám, minthogy azt mondja egy költő, hogy „a könyvek nélkül tanuló ember olyan,

¹ A Sztárai Máté másolta két kézitról Békefi R. i. m. 147—48. l. — Az idézett versek eredeti szövege: „Si modo sum degens — Non debet me spernere gens — Christus pauper erat — Et nunc super omnia regnat.“ — „Quando bibo vina — Facio mihi comoda (m) viam.“ — A zágrábi kézirat: Békefi Remig i. m. 330. l.

mint ki szítával vizet mer.“ Innen van, hogy igen szeretném, ha a jó Isten és az atyafiság kedvéért némi mennyiségű pénzt küldenétek tudván, hogyha idejében teszitek, megfelelően fölhasználva lelki gyarapodásunkra fordíthatnánk. Isten veletek Annak jelében, aki Izsák módjára feláldoztatott a kereszten.“ Visegrádon régi benedekrendi kolostor is állott fenn s talán inkább ennek volt a tanítványa Domokos deák, mint valami városi iskolának. Bovetius persze Boëtiuszal azonos. A nagy antik írónak a középkorban egy „De disciplina scholarium“ c. művet tulajdonítottak. E munka nem elvont iskolafegyelmi értekezés, hanem az athéni diákélet rajza Boëtius szájára adva és ezzel kapcsolatban egy sereg görög és római tárgyú anekdota, amelyek azonban mind ismeretlenek az antik irodalomban. P. Lehmann bebizonyította, hogy a szerző egyáltalában nem Boëtius (még kevésbbé Bovetus, akinek Békefi tulajdonítja), hanem egy Konradus nevű, valószínűleg német klerikus, aki Párisban tanult s a XIII. század első évtizedeiben ebben a műben örökítette meg kritikáját a párisi tanításról és diákéletről. A szöveg valóban homályos, kommentárra szorul. Készülhetett is kommentár homályos szövegéhez, mint azt egy Magyarországon található XV. századi krakkói eredetű kézirat is mutatja, mely tele van glosszákkal és oldalt jegyzett „quaestio“-kkal.¹ Egyébként Domokos deák a megmondhatója, mire kellettek a dénárok.

Azt mondhatnánk, hogy e klasszikus elemeket, talán még a mitoszokat is elnyomta a tanításnak szigorúan egyházi rendeltetése és a quadrivium elvont tárgyai, különösképpen, ha egyetemi tanulmányokkal folytatták. Ez igaz, de nem ilyen merev formában. Az egyházi iskolában első sorban a papi hivatás gyakorlásához szükséges ismereteket igyekeztek megtanítani. De arányban az iskolák szaporodásával, egyre emelkedett a világi litterátusok száma, akiknek vagy elég volt a humanisztikus képzettséget adó trivium, vagy ha el is végezték a septem artest, életcéljuk tanulmányaiknak világi részével volt összhangban. A XIV. században kezd e világi litterátusok, jogi ügyekben szereplő deákok száma növekedni. Emellett a papi rend említett szerepe is sok világi ismeretet és bizonyos világias élettartást követelt meg.

¹ Domokos deák levelét közli Békefi i. m. Oklevéltár, nr. 32. 384—385. l. — Békefi „Bovetus“-ról i. m. 279. l. — A pseudo-boetiusi mű magyarázata P. Lehmann: Pseudo-antike Literatur des Mittelalters (Studien d. Bibliothek Warburg, XII. Leipzig 1927), 27—28. l. — A Magyar Nemzeti Múzeum krakkói eredetű Pseudo-Boetius kézírata Cod. Lat. Medii Aevi, 285. fol. 101a—130b.

Nem csupán a király tanácsadói, orvosai, jogi szakértői, de mint a magyar történelem annyi példája mutatta, katonái, hadvezérei is. Az egyházi réteg világi jellegű célkitűzései között első helyen áll az okiratszerkesztés, amelyhez minden hites helyen érteni kellett. Ezt az úgynevezett „dictamen prosaicum“ keretében tanították. Az okiratszerkesztés jogi tudást is követelt. A legnagyobb mértékben jellemző, hogy a magyar diákság valóban Bolognát részesítette előnyben külföldi tanulmányútján. Ekkortájt minden egyetemnek megvolt a különleges érdeme, mint ahogy a froidmonti barát mondotta az egyetemeket sorra látogató deákokról: „Urbes et orbem circuire solent scholastici, ut ex multis litteris efficiantur insani, ecce quaerunt clerici Parisii artes liberales, Aureliani auctores, Bononiae codices, Salerni pyxides, Toleti daemones et nusquam mores.“ A jogtudomány Paviában is virágzott, de a magyar diákok inkább Bolognát választották. A jogi tanulmányok következménye volt a papság elvilágiasodása európaszerte, annyira, hogy IV. Ince pápa rendelettel vetett gátat a római joggal való foglalkozásnak.¹ Ez az elvilágiasodás káros lehetett örökkévaló szempontokból, de ugyanakkor a nemzeti kultúrák keletkezésének előfeltételévé lett. Ha nem állna rendelkezésünkre azoknak a nagyszámú hallgatóknak a neve, akik a XIII. század második felében Bolognában jogot hallgattak, a középkori könyvtárak szépszáma jogi könyvei is bizonyítanak a jogtudomány ápolását. A magyar tudományosság mindeddig nem vette figyelembe a „Chartularium Studii Bononiensis“ köteteiben található magyar vonatkozású adatokat. Ezekből a hézagos, hiányos adatokból, amelyek csupán könyvek vételére, eladására, másoltatásokra és kölcsönökre vonatkoznak, körülbelül 33 magyar tanuló neve kerül ki csupán az 1265., 1268., 1269. év folyamán. Esztergomból hatan, Zágrábból négyen, Kalocsáról, Császmáról, Pozsegából ketten-ketten, Sümegről, Pécsről, a Szerémségből, Nonából, Veszprémből, Egerből, Nyitrából egy-egy kanonok, vagy prépost folytatott jogi tanulmányokat Bolognában. Ezen felül 8—10 olyan magyar diák neve fordul elő, akiknek jó része sem helyhez, sem egyházi hivatalhoz nem köthető. Egyéb források 1268-ból egy világinak a nevét, 1270-ből két esztergomi papi személyét tartották fenn és két nehezen azonosítható nevet az 1283., illetve 1292. évből.² A következő XIV.

¹ A froidmonti barát mondása: Bibliotheca Cisterciensis T. VII. 357. l. — IV. Ince pápa rendelete: Békefi i. m. 319. l.

² Ld. Chartularium Studii Bononiensis, Documenti per la storia dell'Università di Bologna dalle origini fino al sec. XV. (Bologna),

században a jogi érdeklődés éppen nem csökkent, sőt Nagy Lajos királynak itáliai tartózkodásai még jobban fölszították az érintkezést az olasz jogi étellel. Ebben a szellemben fogant Nagy Lajos tágkörű jogalkotása s ilyen itáliai példára vihető vissza az egykorú „Ars notarialis“, amely, mint bizonyítottuk, az első ismert magyar tankönyv a dictamen prosaicumra. Nem lehet véletlen a benne előforduló sok célzás Bolognára, s egyéb körülmények mellett Uzsfafia Domokos János, volt bolognai rektor személye is összeköti a dictamenek városával.¹

Ennek az Ars notarialisnak a szerepe azután átvezet majd a jogtudomány s a humanizmus összefüggéseihez és a pécsi egyetemhez. Az utóbbihoz azért, mert alkalmasint tanították itt nótáriusoknak készülő ifjak segítségül. Az ars notarialisokat, általában a prózai oklevélszerkesztést a retorikához kapcsolták. Így tanították bolognai grammatikus humanisták, akiknek dictamenjei a leghíresebbek voltak s erről vall a magyar Ars notarialisnak egyik utasítása: „Ehhez a részhez meg kell jegyeznünk, hogy a bölcs jegyző és az eszes diák a fentebb megírt foimákat illetőleg, ha azokat, amint az előszóban meg vagyon írva, állandóan végigtanulmányozza és a lapokat gyorsan forgatván, szorgalmasan végigolvassa, kétségkívül hajlamossá teszi elméjét több, más foimára, melyek a konventi helyeken, a városoknál, ispánoknál és bíróságoknál előfordulnak. De mivel minden tudományról, különösképen a retorikáról jól tudjuk, hogy gondolkodásból és gyakorlásból áll, éppen ezért minden jegyző és minden diák két alantás és bűnös dologtól, úgymint a falánkságtól és paráznaságtól jóelőre tartóztassa magát...“² Tehát a glosszátor maga is a retorikához tartozónak véli az okírt-szerkesztést. De ilyenformán kötelezők voltak a retorika tekintélyei, mint Quintilianus és Cicero. Érezni is lehetett a bolognai egyetem szellemén a klasszikus műveltséget. Mi volt ebből hagyományos, azt későbbre hagyjuk, tény az, hogy a XIV. században több olyan kiváló tanára volt az egyetemnek és az egyetemmel kapcsolatos iskoláknak, akik

vol. V. (1921) 19, 62, 91, 215. l.; vol. VI. (1923) 169, 121, 177, 232, 282. l.; vol. VII. (1927) 9, 12, 72, 128, 139, 165, 246, 253, 256, 257, 263, 277, 284. l.; vol. X. (1936) 7, 18, 30, 77, 86, 99, 139, 143. l.; vol. XI. (1937) 5, 16, 46, 106, 137, 142, 147. l. — Továbbá M. Sarti et Fattorini: De claris archigymnasii Bononiensis professoribus. Iterum edidit Caesar Allicinius — C. Malagola (Bononiae 1888—1896) II. 309, 312, 323, 330. l.

¹ V. ö. Kardos T.: A magyar humanizmus kezdetei (Pannónia-Könyvtár, 20. Pécs 1936), 9—15. l.

² Uo. 14—15. l.

a humanizmus mellé állottak, s baráti összeköttetésbe kerültek Petrarccal, a humanizmus atyjával. A humanizmus és a jogtudomány ellentétét csak a legenda színezte ki. A középkori egyház elismerte a lex Iustiniani nevelőerejét s az egyházi törvényalkotás sokat tanult belőle. A római jog őrizte a latin gondolkodás legtisztább formuláit. A római jog az új stoa hatása alatt vallotta az emberméltóságnak az egyháztól megszentelt tiszteletét. S amint az oklevélszerkesztés a rétorokra, ugyanígy a római törvények és intézmények a római történetírókra és általában a római szerzőkre terelték a figyelmet. Hasonlóképpen a kánonjog tudásának előfeltétele volt az egyháztörténetnek s az egyházatyáknak alapos ismerete. Minderre bőven fordult elő példa Bolognában. A retorikai képzés a grammatikusok kezében volt és a XII. század óta megtartotta humanista jellegét, bár a XIII. században, illetve annak második felében a természettudományos hullám gyengítette erejét. A jogi humanizmusnak nagyszerű példája a XIV. században, illetve annak első felében a híres jogtudós, Giovanni d'Andrea, Petrarca barátja, Cicero és Szent Jeromos tisztelője. Jeromost annyira szívembe zárta, hogy földet vett a Szent Jeromos tiszteletére emelendő templom számára s megírta életét „Hieronymianus“ címen. Problémaival fölkereste Petrarcat és az felelt neki.¹ Személye azért is fontos, mert hozzá fűződik a legrégebb magyar vonatkozású humanista emlék, mely egyszersmind útjelző az itáliai humanizmus geneziséét illetően is. A doktori kalap és könyv átnyújtásakor általában beszédet szoktak mondani s ebben az új doktort köteleessége teljesítésére buzdítani. Egy magyar tanulóknak, dominus Andreas de Hungaria-nak avatásán 1342 március 9-én Giovanni d'Andrea tartotta a beszédet, hatalmas humanista buzdítást, amely mindvégig Cicero-idézeteken alapul. Nem akarok ehelyütt részletesen

¹ A dictamen prosaicum és a retorika összefüggésére Bolognában ld. L. Frati : Grammatici bolognesi del Trecento. Studi e Memorie per la Storia dell' Università di Bologna, vol. IV. (Bologna 1920), 29—41. l. ; L. Sighinolfi : Salatielle e la sua Ars Notariae, uo. 67—149. l. — Továbbá G. Zaccagnini : La vita dei maestri e degli scolari nello studio di Bologna nei sec. XIII e XIV (Biblioteca dell' „Archivum Romanicum“, Ser. I. vol. V. Genève 1926), 86—123. l. — Petrarca egyik barátságára ld. Fr. Lo Parco : Francesco Petrarca e Tommaso Caloiro all' Università di Bologna. Studi e Memorie, i. h. 27—181. l. — Giovanni d'Andrea életére ld. Giovanmaria Mazzucchelli : Gli scrittori d'Italia, Vol. I. P. II. (1753), 695—701. l. ; Giovanni Fantuzzi : Notizie degli scrittori bolognesi, I. (Bologna 1781), 246—256. l. — Petrarcanak három hozzá intézett levele : Fr. Petrarca : Le familiari (Firenze 1934. Edizione Nazionale. A cura di Vittorio Rossi) Vol. II. 22—29. l.

foglalkozni vele, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy ez a beszéd ellenképe Szent Jeromos Eustochiushoz írott vallomásának. A római költőkön nevelt Szent Jeromos látomásban elmagadtatik az Örök Bíró ítélőszéke elé: „S megkérdezte: mivoltom felől, azt feleltem, hogy keresztény vagyok. S a Bíró szólt: Hazudsz, ciceroniánus vagy, nem keresztény, mert ahol a te kincsed, ott van a szíved is.“ Giovanni d'Andrea, aki olyan jól ismerte Szent Jeromos írásait, valami ellentéteset álmodik. Megjelenik neki az álom nyugalmában Tullius és panaszkodik, hogy készülő beszédében az egyházatyák mellett nem hivatkozik reá. Vitát kezdenek s a tudós jogász fölébredve elhatározza, hogy Cicero mondásaira építi föl beszédét.¹

Ilyen útravalót adott a magyar jogászoknak Bologna, Az előbb említett néhány adatból kiderül, hogy tizenkét magyar egyházi középpontba kerültek Bolognában végzett jogászok s a királyi kancelláriához oly közelálló Esztergomból öt év alatt (1265—70-ig) a meglévő adatok szerint nyolcan. Nem csoda hát, ha az egyházi iskolák oklevéltanításán és a hiteles helyek működésén éreztette hatását. E humanista jogi kultúrának újabb fejlődési foka Nagy Lajos pécsi egyetem-alapítása. Az eddigi adatok szerint az artesre és a jogtudományra szorítkozott. Bebizonyított tény, hogy mintája a bolognai egyetem volt: tanárai közül az eddig egyetlen ismert Galvano da Bologna maga is onnan származott. Az alapító Vilmos kancellár ugyan a prágai korahumanizmus-hoz állott közelebb, de ez csak erősítette a studium irányját. Bizonyítottuk, hogy az egyetemen készült szentbeszédgyakorlatok teljességgel a jogi és egyházi korahumanizmus gondolatvilágát mutatják.² A pécsi egyetemről kikerült ifjak éppen a XIV. század utolsó két évtizedében s a következő század elején jutottak mind magasabb tisztségekre, tehát éppen akkor, amikor a Mária királynő és Zsigmond korabeli protorenaissance jelei mutatkoztak.

Az egyházi iskoláknak tárgyalt tanulmányain kívül igen jelentőségteljes az iskolai és egyetemi diákság költészete.

¹ Szent Jeromos látomása, Epist. 22. Ad Eustochium de custodia virginitatis C. 30. Szemelvények Szent Jeromos leveleiből. Jegyzetekkel kísérte Fray Jenő. (Budapest 1935.) Florilegium Patristicum Fasc. IV. 10—11. l. A kiadó J. Hilberg szövegkiadását használja, melyhez nem tudtam hozzájutni. — Giovanni d'Andrea ismeretlen beszédét, amely más hasonló természetű szövegekkel együtt a velencei Biblioteca Marciana L. III. no. 79. kódexében található, most készítettem elő kiadásra.

² Kardos T. i. m. 46—53. l.

A költészet és a költők tanítása tekinthető a középkori iskola legsajátosabb elemének. A vasszázadok alatt itt találtak menedékhelyet a muzsák. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár egy 1446-ban készült kézírata diákmásolta nyelvtant tartalmaz. A kézirat egy bevezető versike után így folytatódik: „Poeta quae pars est? — Nomen est.“ Szután megkezdődik a ragozás: „Hic poeta, huius poetae, haec musa, hoc Pascha“, és így tovább.¹ Szinte jelképes, ahogy a költő és a múzsa nagy testvériességben együtt találta az első szavak között „Adam“-mal, a „dominus“-szal és a „Deus“-szal.

Az iskolai költészet célja homályban van. Miféle gyakorlati érdek fűződött a verskísérletekhez? A cél semmi esetre sem önmaga a vers volt, hanem a szóbőség gyarapítása, a szóhasználat élénkítése, a stilisztikai alakzatok ügyesebb alkalmazása, a tudásnak és a szellemi képességeknek stílári fejlesztése, főként pedig a retorikai készség fokozása. Gyakran alig lehet költészetnek nevezni ezt a tevékenységet, mert majd minden élménybeli alaptól független verselési gyakorlat. A költészetelmélet kedvezett neki s tanítása is a retorikával kapcsolatban történt. Az iskola erősen morális szelleme teljessé tette a versekben megnyilvánuló irányzatot, prédikációk kísértének a legrövidebb versben is. Általában sokkal több dolgot verseltek meg, mint amennyire a költészet képes lehet. A tankönyveknek szűkében voltak, igyekeztek tehát az ismereteket versekkel rögzíteni az emlékezetbe. A „Laborintus“, a „Graecismus“ s a „Doctrinale“ tanúskodnak erről. Az iskolai költészetnek legteljesebb gyűjteménye, egy XII. század-végi zürichi kézirat nemcsak a syllogismusokról, stilisztikai alakzatokról, a létezés kategóriáiról ad emlékeztető verseket s nemcsak a septem artest s a tanulást dicsőíti, hanem arra is tud verses szabályt, honnan kell esnie a fénynek, ha asztalon írunk, mint kívánja ezt a hártatekercs.² A versfaragásnak stilisztikai jelentőségén

¹ Ismerteti Békefi i. m. 259. l.

² A zürichi kézirat HS. C. 58/275 Stadtbibliothek Zürich, kiadta J. Werner: Beiträge zur Kunde der Lateinischen Literatur des Mittelalters (Aarau 1905). A szóbanforgó didaktikus vers no. 59. 25. l. — Az iskolai humanizmusról és költői tanulmányokról ld. V. Delisle: Les écoles d'Orléans au XIIe et au XIIIe siècle (Extrait de l'Annuaire Bulletin de la Société de l'Histoire de la France, Paris 1869); Kuno Francke: Zur Geschichte der Lateinischen Schulpoesie des XII. und XIII. Jh.-s. (München 1879); J. E. Sandys: A history of classical scholarship (III. edition, Cambridge 1921), vol. I. B. VI. 441—678. l.; E. Faral: Les arts poétiques du XIIe et du XIIIe siècle (Paris 1923); C. H. Haskins: The renaissance in the twelfth

túl nagy haszna volt az egyházi szónoklás terén. Az említett versgyűjtemény — éppenúgy mint egyéb kéziratok — azt mutatja, hogy mindíg olyan tárgyakat, műfajokat, stílusmintákat részesítettek előnyben, amelyek a szónoki készséget fejlesztették. A klerikus iskolai verselés alapformái az invectiva : ez a stilisztikai alakzata a szatirikus és morális tartalmú költemények legnagyobb részének ; a buzdító, dicsőítő vers : jámbor életre ösztökél, Krisztust, a hit hőseit ünnepli ; a lebeszélő, megbánó vers : homiletikai vonásait nem is kell említeni. Egy negyedik fajta volt a leíró, összegező vers. Írassék le például a tengeri vihar, a tavasz, a bagoly kísérteties szerepe Vergilius nyomán vagy pl. az elesábitott és elhagyott leány szomóiú sorsa. Írassék sirvers ifjúra, öregre, püspökre, királyra, jóra és rosszra, férfire, asszonyra stb. Megtaláljuk a legtisztábban szónoki formákat : egy-egy quintilianusi szónoki példa földolgozását, vád- és védőbeszédet a bibliai Zsuzsánna perében és egyéb biblikus tárgyaknak hasonló földolgozását, sorozatos támadásokat a nők, a szerelem, az arany, a nagyravágyás, a rossz életű kortársak, vagy akár egymás ellen, ahol még a versek sorrendje is előre meg van állapítva. A klasszikus írótól eredő mondásokat és közmondásokat csupán azért gyűjtik, hogy majd fűszerezhessék velük az egyházi beszédeket. E versek általános szónoki jellege kitűnik abból, hogy fokozásokon, syllogismus cornutusokon, antiteziseken épülnek föl. Ezért viseltetnek előszeretettel a csattanó sirvers iránt, ezért használják a „Hótól való gyermek“ híres anekdotáját. Még a szójátékok szelleme is szónokias, meg akarják bennük mutatni, hogyan lehet szavakkal úgy babálni, hogy retorikai értéket nyerjenek.

Az iskolai verselés évszázados hagyományok hatása alatt vált ilyenné. A késői római századokig visszamenő iskolai versek, melyek példaként álltak előttük (az „Anthologia Latina“), ugyanilyen szónoki jelleget mutatnak. Előfordulnak köztük tavaszleírások, álomszerű látomások, Varus vacsorája, gúnyos epigramma Turgidusról, minták epitaphiumokra. Az iskolai költészetben gyakran találunk klasszikus szerzőkből kiválasztott verstételekre. Például irassék vers Horatius alapján a hitvány fiúszerelem ellen, Sallustius „Jugurtha háborúja“ alapján a rómaiak kapzsisága ellen, irassék epitaphium a Marcellusokról Livius alapján és így

century (Cambridge 1927) ; U. az : Studies in medieval culture (Oxford 1929) passim ; H. Waddell : The wandering scholars (London, 8. edition, 1938). — Az iskolai emlékeztető versekről ld. H. Hajdu : Das mnemotechnische Schrifttum des Mittelalters (Budapest 1936), 46—56. l.

tovább. De nagy becsületben állanak a himnuszköltők, grammatikusok és középkori humanisták is: Szent Hilarius, Abaelardus, Hildebert de Lavardin, Petrus de Riga, Mattheus Vindocinensis. A gazdag pseudo-antik költészet szorosan összefügg az iskolai költészettel. Ovidius utánzása néha annyira tökéletes parafrázisra vezetett, hogy a nagy minta nevéhez kötötték. Mindazonáltal tudatos misztifikálás bőven fordult elő.

Az iskolai költészetből fejlődik ki az úgynevezett goliardikus költészet, mint ahogy később, virágzása idején egyes darabjai visszajutnak az iskolai gyűjteményekbe, de nem egyedül, mert az iskolai költészet egyes népies formákat is szépen visszatükröz. A goliardikus költészet a „goliardi“-tól vette nevét. A „goliardok“, vagy másként „Golias fiai“, „Golias családja“ nevezeten klerikus köröknek latinul éneklő zsonglőrjeit értjük. Egyesek szerint ők a szerzők, mások szerint csak előadók. Természetesen a valóság nem alkalmazkodik az elméletekhez és találunk közöttük troubadour egyéniségű költőt, tisztára előadókat, többnyire azonban olyanokat, akik mindkettőben jeleskednek, előadják a másét, és újat is költenek. Az idők folyamán a goliard-mesterség sokat változott. Az üldöztetések idején, melyekben bőven volt részük, arra kényszerültek, hogy népi nyelven is énekeljenek. Egyébként pedig vállalkoztak mindenre, amivel mecénások híján vándorlásaik alatt megélhettek: kuruzsoltak, varázsoltak, jósoltak. Maga a Golias név is sok vitára adott okot: eredeztették a „gula“-ból, torkosságból, magyarázták Dávid ellenfelének (tehát Isten ellenfelének) Góliátnak nevéből, mely az ördöggel volt egyértelmű, s amelyet Szent Bernát csúfnévül adott Abélardnak. Valószínű azonban, hogy értelme már akkor megvolt, amikor Abélard jelzőnek kapta s „Golias“, vagy „Golias püspök“ eredetileg egy ünnepnek, az úgynevezett „bolondos ünnep“-nek álarcos ördögfigurája volt.¹

Ami a rokon típus „clerici vagantes“-t, „vagabundi“-t,

¹ A goliardikus költészetre vonatkozó irodalomból esetről-esetre fogom föltüntetni azt, aminek hasznát tudtam venni ebben a tanulmányban. A „Golias“ szó eredetére vonatkozó valamennyi felfogás szintézisét és bibliográfiáját adja O. Dobiache—Rojdestvensky: Les poésies des goliards (Paris 1931), 22—28. l. A valószínűleg helyes magyarázatot azonban újabban találta meg H. Spanke: Studi medievale, Nuova serie, Vol. VIII. (Torino 1935), 21., 50—51. l. Tanulmányszerű kritika A. Jeanroy: La poésie lyrique des troubadours-áról. — Hasznos még Carmina Burana. Hrsg. von A. Hilka und. O. Schumann (Heidelberg 1930), II. Bd. Kommentar I. Einleitung, 82—93. l.

„gyrovagus“- vagy „vagus“-okat illeti, rendkívül régóta előforduló csoportról van szó, mint ahogy a goliardsággal való kapcsolatuk is igen régi. A klerikusok vándorlásának sok oka volt. Nem kevesen azért választották a papi pályát, mert szellemi foglalkozásra, tudományra éreztek hivatást még akkor is, ha nem voltak különösebben alkalmasok papi feladatokra. Másrészt az egyházi személyek száma bizonyos országokban és egyes időközökben meghaladta a papi javadalmak számát. Így klerikus jellegű szellemi proletariátus alakult ki, amelynek számára nem volt hely a világi nemések sorában, de a papok társadalmában sem. Megélhetést kellett keresni és nem kevesen apostasiába estek. Előszeretettel keresték föl a „terra incognita“-kat, s hosszabb-rövidebb ideig abból éltek; amihez minden papi műveltségű személy értett, íródeáksgából, vagy még inkább éneklésből és szórakoztatásból. A zsinatok egészen korai századok óta üldözik őket. A még csak az imént, úgy ahogy megtért Magyarország is gyakori menhelyük lett. Erre vall, hogy már az 1092-i szabolcsi zsinat átveszi az ellenük kiadott rendelkezéseket. A szerzetesrendek számára is súlyos gond a hosszabb-rövidebb ideig tartó evagáció, az elkóborlás. Külföldi és magyar zsinatok különös rendelkezések egész sorában foglalkoznak ezzel a jelenséggel, amely mindenütt meglepően a goliardikus költészet virágzásával egyidőben lépett föl.¹

Közéjük sorolhatók a föl nem szentelt növendék papok, vagy világi tanulók is, akik vándorolni kényszerültek. Szülőföldjük nem mindig esett káptalani, vagy konventi iskola közelébe, az egyetemek pedig messze voltak. A főiskolák specializálódása következtében, de meg anyagi okokból is újabb és újabb helyeket kerestek föl. Középfokú és egyetemi tanulmányokat végző diákok egyaránt rászorultak az adományokra. Ők is elsősorban éneklésből éltek. De, mint említettük, ebből nem tudtak megélni, különösen később, ami-

¹ A goliardokról, társadalmi helyzetükről és magatartásukról összefoglalóan Holm Süssmilch: *Die lateinische Vagantenpoesie des XII und XIII. Jahrhunderts als Kulturerscheinung. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance* (Leipzig—Berlin 1918). — Régi értekezés, de még mindig nem avult el W. Giesebrecht: *Die Vaganten oder Goliarden und ihre Lieder. Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur* 1853, 10—43. l. Továbbá H. Brinkmann: *Geschichte der lateinischen Liebesdichtung im Mittelalter* (Halle 1925) és Dobiache—Rojdestvensky, valamint H. Waddell idézett munkái. — A szabolcsi zsinat döntését ismeri H. Waddell: i. m. Appendix 257. l. A szöveget ld. C. Péterfy: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata* (Pozonii 1741), 26—27. l.

kor az iskolák elszaporodása nyomán felszökött a számuk. Egyházi jellegű áldásokkal és jogosulatlan ördögűzéssel kezdődhetett az a másik foglalkozási águk, amely kiterjedt orvoslásra, mágiára, időjósásra. A XV. századi vándordiák önéletréások szerint szenvedett, éhezett, fázott, hazudott, ha tehette, tanított úgy-ahogy s legtöbbször énekelt. A fiatalabbak az idősebbeknek valóságos rabszolgái, koldulnak nekik. A már cseperedettebbek azt füllentik, hogy értenek a mágiához, amit a Vénusz-barlangban sajátítottak el¹. Mindezek a típusok : az egyházi joculatorok és az ideiglenesen ugyanezt művelő vándor klerikusok és diákok közismertek Itáliában, Németországban, Franciaországban. Magyar változatukkal, a „garabonciás diák“-kal még foglalkozunk.

Ha azonban a goliardikus költészet eredetéhez akarunk visszatérni, az egyházi iskolákhoz kell fordulnunk. Meggyőződésem szerint az a goliardikus költészet az iskolai versgyakorlatnál sokkal inkább a kórus-énekléssel van genetikus kapcsolatban. Az iskolai énektanítás gyakorlatiassága már abból kitűnik, hogy az ünnepeket és a vasárnapot megelőző napon történt, tehát az elengedhetetlen elméleti alapvetésen kívül ünnepi előkészületnek számított. Az énekiskola amúgy sem ismeretlen az európai irodalom történetében. A keresztény énektanítás középpontjának, a Nagy Szent Gergely megszervezte római „schola cantorum“-nak stílusa terjedt el Szent Gallenben, Toursban, az északfranciaországi kolostorokban, majd pedig valamennyi kolostori és káptalani iskolában. A liturgikus éneklésből a dallamkitöltő szövegeken, a trópusokon keresztül megszületett az egyházi dráma. Valószínűleg innen veszi eredetét a trópuscsináló tropatorok, troubadourok mestersége. A trópusok fölszabadító ereje mozgásba hozta a dallamtól zengő lelket és igazi költészetet teremtett. Gergely pápa iskolareformja és énektanítása átszármazott egész Európára s mindenüvé szétvitte újabb és újabb fejlődési állapotában az egyházi éneket. A calendae Martiae pogány szokásának és a görög tavaszdaloknak közös örökségeként a pápát március elsején tavaszdalokkal köszöntötték. Ugyanígy szerepeltek a római énekiskola tagjai a tavaszi vidám-ünnep, a „cornomannia“ alkalmával. Valószínűleg római példára vált állandó jogává e kórusoknak a rekordálás is, vagyis köszöntő énekek előadása, karban való szereplés nagy ünnepeken, világi alkalmakkor is, sőt később már lakodalmakon és keresztelőkön. El lehetett-e tiltani azután, hogy ami testületileg szabad volt, azt külön

¹ V. ö. A. Richter i. m. 114. l.

ne tehessék? Adataink vannak arról, hogy a vándorló diákok és goliardok is csoportokba verődve vonultak és énekeltek¹. Nem egyéb ez, mint egy-egy kórusrésznek a kiválása és vándorlása. A további fölbomlás útja ezzel már adva van.

A goliardikus énekköltészet forrásait és műfajait egyrészt az iskolás versgyakorlat szatírái, képzelt lususai és szerelmi versei adták, másrészt az Énekek éneke és a himnusz-költészet.² A „festum follorum“-nak is erős része volt a goliardikus énekköltészet létrejöttében, bár a tavaszünnepek hatását sem szabad lebecsülni. Kétségbevonhatatlan adatok bizonyítják, hogy a diákok résztvettek a népi ünnepeken. Az európai tavaszünnepek pogány hagyományát az egyház igyekezett áthasonítani. Virágvasárnapja, a föltámadás ünnepe, pünkösd napja mindmegannyi alkalom a tavaszi varázslatok és a tomboló ünnepek megszelídítésére. És valóban, a római világ ünnepei, a Floralia és Vénusz-ünnepek, mely utóbbiaknak művelt visszhangja a „Pervigilium Veneris“, csöndesen átszíneződtek. Még a nap-éjegyenlőségi nagy szerelem-ünnep hegycsúcsokon lobogó máglyáit is levonták a templom elé Szent Iván tiszteletére. Az egyházi liturgiának ez a benyomulása az ilyen, szinte kozmikus

¹ A római énekiskolára vonatkozó szövegkiadás P. Fabre: *Le „Polyptique“ du chanoine Benoit. Travaux et Mémoires des Facultés des Lille. Mémoire no. 3. (Lille 1889.)* — Irodalmi vonatkozásaira ld. E. Monaci: *Per la storia della „schola cantorum“ Lateranense. Archivio della R. Società Romana di Storia Patria 1897, 452—463. l.; V. De Bartholomaeis: Le origini della poesia drammatica in Italia (Bologna 1924), 189—211. l. — A „tropator“-okról, valamint az egyházi és világi dalköltészet összefüggéséről ld. H. Spanke i. h. 33. l. U.az: *Beziehungen zwischen romanischer und mittellateinischer Lyrik mit besonderer Berücksichtigung der Metrik und Musik (Abh. d. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-Hist. Kl. III. Folge, No. 18. Berlin 1936)*; A. A. Frantzen: *Über den Einfluss der mittellateinischen Literatur auf die französische und deutsche Poesie des Mittelalters. Neophilologus 1919, 358—371. l.*; F. Gennrich: *Lateinische Contrafacta altfranzösischer Lieder. Zeitschrift für romanische Philologie 1930, 187—207. l.* — Liturgia és egyházi dráma: J. Schwietering: *Über den liturgischen Ursprung des mittelalterlichen geistlichen Spiels. Zeitschrift für deutsches Altertum, Bd. LXII. 1925, 1—26. l.* — Csoportbaverődő éneklő vándordiákokról A. Reiter i. m. 119., 126. l.; J. Feifalik: *Studien zur Geschichte der altböhmisches Literatur, V. Anhang. Sitzungsber. d. kaiserl. Akad. d. Wiss. Phil. Hist. Kl. XLIX. Bd. 1861, 151—152, 179—181, 183—185. l.*; J. Zingerle: *Bericht über die Sterzinger Miscellaneenhandschrift, uo. LIV. Bd. 1866, 310. l.**

² A goliardikus költészet keletkezésére és kifejlődésére az eddigieken kívül ld. St. Gaselee: *The transition from the late latin lyric to the medieval latin poem (Cambridge 1931)*; F. J. E. Raby: *A history of secular latin poetry in the Middle Ages, vol. II. (Oxford 1934).*

jellegű ünnepekbe magától értetődően a diákság szerepeltetésével járt. Az iskolai költészetet fenntartó kéziratokban éppenúgy, mint a goliardikus emlékek között találunk asszonydalokat és táncdalokat. A régi, provencei tavaszünnepek megkapóan szép emléke, a híres „Regina avrilliosa“ ugyancsak ismeri a diákot: a mimikus táncjelenetben a féltékeny öreg királlyal szemben a Szépséges inkább egy ifjú baccalaureust kedvel. S a csitári Szent Iván-napi ének is fenntartotta énektörmelékei között ezt a sort: „Lassan csendíjetez, szíp apró gyiákok!”¹

A goliardikus költészet a legtöbbit mégis az egyházi középpontokban szokásos „bolondos ünnepek“-nek köszönhet. Szent István napján a diakónusok, Szent János napján a papok, Aprószentekkor a kórusgyerekek, Circumcisiókor, vagy Vízkeresztkor a subdiaconusok ültek „bolondos ünnepüket“. Igen sok helyen aztán összezsugorodott az ünnep egy-egy napra, Aprószentek ünnepére, vagy Circumcisióra. Elnevezése is különféle volt: neveztek „bárgyúk ünnepé“-nek, „csacsi-ünnep“-nek, „botosünnep“-nek. Az ünnep hőseit „bolondos püspök“-nek, „gyerekpüspök“-nek, „diákpüspök“-nek, „pápa“-nak, „apát“-nak. Az ünnep lényege azonban mindig abban állott, hogy az alacsonyabb rangú növendékpap, vagy iskolás, mint magasrangú ítélkezett és végzett funkciókat. Ennek felel meg az ünnep szimbólikus jelszava is: „Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles.“ Az ál-püspököt, a „dominus festi“-t közbeszótt liturgikus közzenével és énekkel dicsőítik, a valódiakat csúfondárosan kiéneklék. Zabolátlan öröm árad el az iskolások kamasz hadán. Minden fegyelem fölbomlik, rendetlenül rángatják a harangokat, beülnek az idős kanonokok székébe, hamisan énekelnek, értelmetlen zagyvaságot mormolnak s mindenféle tiszteletlen ritusukat tetézik evéssel-ivással s álarcos táncsal. Már igen korán szatirikus hangú, vagy éppen zabolátlan költői verseny alakult ki. Ezekben az álarcokban az újévi népi bacchanáliák cervulusa és vetulája jelenik meg. Többek között egy „ördögi“ álarcos alakot „Goliás“ névvel ruháztak föl, akinek személyével így az ekkor tartott költői verseny összefüggésbe juthatott. Ez a szokás elárasztotta Franciaországot, átkelt Angliába, gyermek püspökválasztás formájá-

¹ Szent Iván tüze a templom előtt ld. Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái (Budapest 1880) 76. l. A „Regina avrilliosa“-t közli J. Bedier: Les fêtes du mai et les commencements de la poesie lyrique au moyen âge. Revue des Deux Mondes, vol. LXVI. 1896, 172. l. — A magyar idézetet lásd Atovich Ferenc: Zoborvidéki szent Iváni szokások. Ethnographia XI. 1900, 223. l.

ban ismeretes volt Spanyolországban, ünnepélyesebb, komolyabb módon megülték Németországban is, üldözték Lengyelországban, panaszkodtak rá Csehországban s többszörösen leírtak Északitáliában. Az egyház súlyos kifogásokat támasztott ellene s ezért a szerzetesrendekben eltiltották, de a nagy székesegyházakban megreformálva meghagyták. De mivel az ifjúság ünnepe volt, újból és újból átlépte a megengedett határokat. Az, ami fenntartotta, ósísége volt. Ha meg akarjuk magyarázni, vissza kell mennünk a római *feriae stultorum* ünnepeire, a már említett januári *calendae* zabolatlanságára, valamint az ezt megelőző nagy ünnepsorozatra, a Saturnaliák szabadosságára¹. Valószínű, hogy az antik emlékképek már korán elhalványodtak és erőteljesen kifejezésre jutott a Krisztus születésén érzett ujjongó öröm. A szarvas- és bikaáldozat lárvái aligha kaptak másként bebocsátatást, mint a betlehemi jászolba kötött szelíd csacsi és ökör képében. Az újév régente Krisztus születésnapjával egybeesett s így lett a „*novus ordo*“ kimondhatatlan öröm-ünnepévé. Ha a megreformált bolondos ünnepek *Sens-i* és *Beauvais-i* szertartáskönyveit figyelemmel kísérvük, a Gyermekek-Jézus adta új világ örömét látjuk benne. Ez tette megbocsáthatóvá az egyházi fegyelem megbontását. A „bolondos ünnep“ dalaiban a gyöngéknek erőt és életet adó serleget dicsőítik és Krisztus mennyegzőjére vágyakoznak: „*Et nos ad tuas nuptias — Vocatus Rex suscipias!*“

A szokás keletkezéséről eltérők a vélemények. Chambers bizánci hatást vél fölfedezni benne, de lehetónek tartja a Szent Gallen-i énekiskola némi szerepét. De Bartholomaeis már biztosra veszi, hogy a szt. galleni énekiskolának nagy része van a Krisztus születése ünnepét követő *triduum*-ban; ez pedig visszamutat a római „*schola cantorum*“-ra.²

A „bolondos ünnepen“ tehát táncoltak maskarákban, vagy anélkül, énekeltek, csúfolódtak, vidám himnuszokat harsogtak. De ki faragta a verseket? Ha akadt alkalmas személy a káptalanban, akkor az; ha nem, akkor valamely ismerős goliard. Van néhány olyan adat, amely kellőképen megvilágítja az ünnep költői oldalát. A Mosburgi *Graduale* (1360) egy csomó éneket tartalmaz a gyermekpüspök ünnepeére. Johann von Perchhausen írta, vagy gyűjtötte össze

¹ Részletes leírásait adják Du Tillot: *Mémoires pour servir a l'histoire de la fête des fous* (Lausanne—Genève 1741) elavult, de hasznos részletekkel; E. K. Chambers i. m. I. 274—419. l.; V. De Bartholomaeis i. m. 201—211. l.

² E. K. Chambers i. m. I. 327—329, 338. l.; V. De Bartholomaeis i. m. 203—204. l.

azzal a nemes szándékkal, hogy kiszorítsa a kórusról a világi énekeket. A Graduale jónéhány ilyen tárgyú éneke bizonyíthatóan táncdal. Egyik közülük, a „Gregis pastor Tityrus Asinorum dominus“ kezdetű, francia melódiájú táncdal, ékes példája annak, hogyan vonult be a latin pásztorköltészet az ünnep motívumai közé. Másfelől is vannak híradások a költői versenyekről. Hamburgban 1301-ben a káptalan és a város között éles viszály keletkezett a deákok latin- és németnyelvű tiszteletlen ritmusai miatt. De a legértékesebb számunkra az a 12 költemény, melyet B. Bischoff egy vatikáni kódexben talált meg. Az énekeket egy chartresi goliard írta a helybeli subdiakónus és kórusgyerek ünnepre. A költemények többsége szatirikus és megerősíti azt a fölfogást, hogy a „bolondos ünnepek“ erőteljesen támogatták a középkori szatira és paródia kialakulását. Azok után, amit ezekről az ünnepekről bőven elárulnak a források, föltehető, hogy a goliardikus költészet úgynevezett „missa lusorum“-át és „missa potatorum“-át is előadták. Ezen ünnepekkel függhetnek össze a csehországi kódexekből kiadott tréfáshangú levelek és bulla is.¹ De az előbb említett vatikáni énekgyűjtemény azt is elárulja, hogy szerelmi tárgyú énekek sem hiányoztak a vidám répertoire-ról. Ahová bebocsátatást nyert a csúfolódás, ahol virág- és borostyánkoszorút öltöttek és áldomásoztak, onnan nem lehetett kizárni a szerelmi dalokat sem. Először valószínűleg az iskolai költészet módján olyan tessék-lássék invectívákat szerepeltettek, mint a chartresi gyűjteményben a 12. számú „Invehar in Venerem, nisi respiscat“ című. Később azután ezek a szerelmi tárgyú dalok már nem kárhoztatnak, de alaposan nekibátorodnak. H. Spanke szerint a „virga Jesse“ volt az a motívum, amelyből kihajtottak a karácsonyi szerelmi dalok.² Mindenesetre a „bolondos ünnepek“ szabados-sága közepette kibontakozhatott a goliardok szabados költészete.

A „bolondos ünnepek“-en, a templom közelébe hozott tavaszünnepek a szegény goliardok valami keveset sze-

¹ A Mosburgi Graduale részletes leírását és elemzését adja H. Spanke: *Das Mosburger Graduale. Zeitschrift für romanische Philologie* 1930, 582—595. l. — A hamburgi példa K. Chambers i. m. I. 351. l. — A vatikáni kódex B. Bischoff: *Vagantenlieder aus der Vaticana. Zeitschrift für romanische Philologie* 1930, 76—97. l. — A tréfás bulla és levelek J. Feifalik i. m. Anhang, Nr. 26. 187. l.; Nr. 22—23. 181—182. l.

² V. ö. H. Spanke: *Studi medievali. Nuova Serie, vol. VIII.* 1935, 51. l.

rezhettek a maguk számára, ha ügyeskedtek. Életük sugara amúgyis igen széles volt. Érseki udvaroktól füstös tabernákig vetődtek. Elmentek kiségitőnek plebániákra, vagy kórusokba. De éneklésükben nem mindig volt sok köszönet, mert, ha úgy esett, a magukcsinálta versusokat, prózákat énekelgették. A hozzájuk hasonló vándordíások latinistáknak is nevezték magukat s áthatotta őket az éneklés büszke öröme.

A goliardok megjelennek mindenütt, ahol latinul értő közönségre számíthatnak, tehát iskolák közelében, püspöki, érseki udvarokban, egyetemeken. A nagy goliardikus versgyűjtemények, a Cambridgei Dalok s a benedictbeuerni gyűjtemény, az úgynevezett Carmina Burana iskolai környezetre vallanak. A Cambridgei Dalok a Rajnavidékről, Franciaországból és Észak-Itáliából származó XI. századi énekkincset őrizték meg, a Carmina Burana pedig a XII. századét s ez világos különbségeken keresztül érvényesül. A Cambridgei Dalok élményben gazdagabbak, naivabbak, az irodalmi öntudat jelei bennük csekélyebbek. Föltárják az egyházi jokulátorok egész műsorát. Úgy látszik, énekeltek történeti énekeket, ünnepelték császárok trónralépését, gyászdalokat mondtak, megemlékeztek a kalandozó magyarok betöréséről, s más alkalmi énekeket szereztek. Előfordulnak egyházi és világi eredetű anekdoták, táncdalok, szerelmi dalok, didaktikus és klasszikus versek kivonatai. A „goliardus“ elnevezés ismeretlen bennük s dalukat „iocularis cantio“-nak nevezik.¹ A darabok általában két hangulati pólus körül csoportosulnak, vannak örömmünnepi és nevettető dalok, és vannak panaszdalok. A maradék csekély költői értékű intő és oktató ének.

E daloskönyv és a Carmina Burana között eltelt egy évszázad alatt éltek a goliardikus költészet nagyjai. A XII. századi franciaországi renaissanceban formálódott ki e költői rend életstílusa. Vannak franciák: a Prímás, eredeti nevén Hugues d'Orléans, Gauthier de Chatillon és mások, angolok, mint Walter Mapes. Valószínűleg délnémet a valamennyi között legnagyobb: Reinald von Dassel, kölni érsek barátja és pártfogoltja, az „Archipoéta“. E költők az iskolában tanultak klasszikus műveltséget, Ovidius tanította szárnyalni őket. A tavasznak olyan szeretetéről, mint ami bennük megvolt, még a himnuszok sem énekeltek. Szerelmi dalaik

¹ Ld. K. Breul: The Cambridge Songs. A goliards soong book of the XIth century (Cambridge 1915). No. 28. Sacerdos et lupus, v. 2. 61. 1.

forróbbak az „Énekek Éneké“-nél. A Carmina Burana költői hölgyeiknek hol azt a tiszteletet adják meg, amit a himnuszok a „Tengerek Csillagá“-nak, hol pedig a nyájas „Venus vulgivaga“ megszemélyesítőiről harsognak szemtelen kis dalokban.¹ Befér költészetükbe az antik tárgyú regény (Apollonius Tirus), a pásztorköltészet, a táncdal, az asszonydal, a történeti rigmus, és az iskolai költészet. Nyugtalan életük, mely a néppel, az urakkal, egyháziakkal és világiakkal egyaránt kapcsolatba hozta őket, amely végigkóboroltatta velük északot és delet, amely tárgyról tárgyra, izgatott mértékről mértékre vitte őket, a leggazdagabb és legváltozatosabb középkori költészet máglyáját gyújtotta meg. Ha ott-hagyják az iskolát, szegénységüket okolják, ha pártfogóikat, akkor rágalmakra és intrikára panaszkodnak, meg nem értést emlegetnek s csak legutolsó sorban gondolnak önnön lázas nyugtalanságukra. A vándorlás akkor még élmények kiszámíthatatlan bőségét tartogatta, megszüntetett minden egyházi függést, megnehezítette minden csíny megtorlását, kalandokat ígért és lehetőségeket. De nemcsak rájuk áll ez, mert e századok szenvedélyes játékkedve, a mimizált táncok telhetetlen öröme mutatja, mennyi fiatalság és fölös erő keresett szabadulást. Hát még, akik az ő éveiket élték, az első ifjúság éveit. Ebben a zsibongó időszakban most és mindenkor verseket szokás írni. Ekkor szöknek meg a legénykéek hazulról, ekkor kóborolnak csoportosan, ekkor követnek el fanyarul zöld csínyeket. Az iskolai költészet fiktív tárgyai életet nyernek. Az élmény kérdését szinte értelmetlen dolog fölvetni velük szemben. Hiszen maga a vers remek csínynek számít s igazán másodrangú kérdés, hogy megtörtént-e? Hogy tájleírásaik miért az antik tájakat formázzák, hogy kedveseik miért rég elhalt latin kedvesek, és hogy csínytalanságaik kátéja miért Ovidius, arra könnyű válaszolni. Mindenki kedve szerint választja meg Tündérszigetét és példaképeit. Az ifjúi verselés nagyobbára ma is utánzás, de milyen lávaforrósággal kidobott utánzás! Pedig még zenéje sincs, mint a goliardok dalainak. A goliardikus költemények szövege csak szürke libretto, e költészet valójában csak dallamostul kel életre.

A goliardok életmagatartása általában nem szakad el a „bolondos ünnep“ és a tavaszünnepek hangulatától, s zengő, táncoló kórusaitól. „Édes esztelenkedéseik“-kel csak öntuda-

¹ A Carmina Burana versei közül a moralis-szatírikusokat már A. Hilka —O. Schumann kritikai kiadása alapján használtam. A többi költeményt még J. A. Schmeller alább idézett kiadása szerint.

tuk mérközhetett. A szobrok, melyekhez magasságukat mérték, Nasoé, a mantuai Maroé, a gúnyos Horatiusé. Minden el nem nyert javadalom, minden megérdemelt büntetés, tényleges, vagy vélt sértés dühös invectivák görgetegét indítja el az egyháziak ellen, a pápai kúria ellen, a hatalmasok ellen, a tudatlanok ellen. Az irodalom és művészet megvetését okolták nyomorúságukért, fölpanaszolták az értékek megfordított skáláját. Ezek a nyugtalan, „forrószívű“ emberek valami körül nem írt, meg nem határozott, éppen ezért föl-bonthatatlan rendet alkottak, ahogy önmagukon gúnyolódva félig tréfásan maguk is mondták. Kitérjék karjukat öreg és fiatal, mester és tanítvány, igazak és hamisak, gyengék és erősek felé. Egybeköti őket a Múzsák terhes ajándéka. Gondolatvilágukban éppen ezért föl-fölbukkan egy-egy humanista eszme, kifejezőmód. Az antik íróktól már átszármazott rájuk a dicsőség megörökítése körüli büszke szerep, a Fortuna és a Sors nem egészen keresztény félelme. Az emberméltóságot annyira átérzik, s oly világosan kifejezik, hogy az a trecento gazdag humanitás-fogalmától nem sokban különbözik. Egyazon helyről vették: az egyház emberfenség fogalmából. A XII. századi humanizmus fölújította a Iuvenalis-i tételt: egyesgyedül a virtus ad nemességet. (*Nobilitas sola est atque unica virtus.*) Csak a művelt humanista egyháziak és a műveletlen lovagok közötti feszültségben nyerhetett éles formát a lelki nemességnek ez az alaptörvénye, mely a firenzei humanizmusból is jólismert. Nem is lehet véletlennak nevezni, hogy a román kori humanizmus nagy írói újból és újból megisméltik. Úgy, ahogy a *Carmina Burana* megszövegezi, igen gazdag színekben. Megvan benne az autarchia: nemes az ember, ha dühöngő bensőjét meg tudja fékezni. Megvan benne az Isten alkotta természetes rend tisztelete: nemes az ember, ha a természeti jogokat tiszteletben tartja. Sőt van egy mozzanat, melyben a középkori humanizmus szinte fölébeemelkedik a nagy humanizmusnak: nemes az ember, ha semmi mástól nem fél, csak a gyalázattól.¹

¹ A goliardok és az antikok egybevetéséhez ld. G. Heinrich: *Quatenus Carminorum Buranorum auctores Romanorum poetas imitati sint.* Progr. Cilli, 1882; H. Unger: *De Ovidiana in Carminibus Buranis quae dicuntur imitatione.* (Diss. Berlin—Strassburg 1914). Ld. még M. Manitius jegyzeteit: *Die Gedichte des Archipoeta* (II. Aufl. München 1929. Münchener Texte, Hft. VI). — A goliardok rendjéről szóló dal „Cum in orbem universum...“ J. A. Schmeller: *Carmina Burana* (III. Aufl. Breslau 1894). No. 193. 251—253. l. Bibliográfiai adatok O. Dobiasche—Rojdestvensky i. m. 196—97. l. A „vágáns rend“ ról ld. H. Waddell i. m. 161—194. l. — A nobilitas-versek *Carmina Burana* (A. Hilka—O. Schumann) I. Bd. no. VII.

Ez a hatalmasan morális, lovagi módra hősi elv az Abélardok elszántságát fűtötte, de a Filelfók és Aretinók körében nem mindennapos. Ettől a humanizmustól nyerte az iskola segítségével a goliardikus költészet műveltségét, mestersegbeli fogásait és osztályöntudatát. Klerikus voltukat, Istentől nyert nobilitásukat, tudományukat szembehelyezik a laikusokéval, a világi nemességével. Nem elszigetelt fordulat, hogy szemben a litterati-val megtagadják a világiaktól az emberséget: „aestimatur autem laicus ut brutus, nam ad artem surdus est et mutus“.¹ Vagyis negatív formában ugyanazt vallják, ami a humanizmus alaptétele, hogy igazi embert csak az irodalmi tanulmány formálhat. Ugyanez az öntörvényű világ teljesedett ki a humanisták frazeológiájában és gőgjében.

A goliardok és vágánsok semmi hatalmat, tekintélyt el nem ismertek, mindenkit megítéltek, de elutasítottak minden ítéletet. Szellemiségük az egyetemek független világában fejlődhetett csak ki. Természetesen Abélard hősi lázadása éppenúgy elhanyaglott a tömérdek utánzó kezén, mint ahogy tudományuk sem volt az övéhez fogható. De a nagy secessio a hegyre, mely az igazságért ment végbe, mint emlék és valóság irányította őket. A vágánsok mítoszát a „nagy klerikus“ és költő teremtette meg. Igazolást láttak benne és sorsában szerelmükre, szatírájukra, harcaikra és bűnbánatukra. A látszat mélyén rejlő valóság mintha csak az ő életükre illett volna, melyet mindenki ócsárolt. Virult is bőven költészetük a Sorbonneon. Ez élettípus legnagyobbja — mert kirekeszteni alig lehet —, Villon a Várost és az Egyetemet halhatatlanná tette, mint még senki. Az Archipoeta „Gyónás“-a és Villon „Testamentumai“ között mintha csak néhány hónap telt volna el. Az idő az ifjúság örök zabolátlansága fölött megállott. Az öreg tabernák csak gazdát cseréltek, de a kedv, citerapengés, kardal, a duhaj diákok tarka forgataga ugyanaz maradt. Hogy a magyarok nemcsak tudományt hoztak innen haza, hanem dalokat is, az olyan bizonyos, mint amilyen tény, hogy mindenkinek áldomást kellett tartania, ha elnyerte a magiszterséget. Azonkívül Bánffy Lukács ismerte a nagy goliardikus költőt, Walter Mapest, s följegyezték róla, hogy mennyire pártfogásába vette a szegényeket — alkalmasint klerikusokat —, asztalához ültette őket, s úgy bánt velük, hogy vendégnek érezték

8—10. l., II. Bd. 11. l. — Juvenalis tételének népszerűségére ld. még M. Manitius összeállítását: Beiträge zur Geschichte römischer Dichter im Mittelalter. Philologus LIV. 1891, 360—361. l.

¹ Közli O. Dobiache—Rojdestvensky i. m. 225. l.

magukat. Azok, akikről kevesebbet tudunk, mind hasonlóképen barátságba keveredtek franciákkal, angolokkal, annál inkább, mert a magyar diákok a „Natio Anglicana“-ba tartoztak. Kár, hogy csak keveset tudunk róluk. A XII. és XIII. században Anonymuson és Bánffy Lukácson kívül Bethlen-diák, Adorján, Mihály Jakab s végül Elvin nevét ismerjük, akit III. Béla az egyházi zene tanulmányozására küldött ki. Tudjuk továbbá, hogy 1250 körül egy magyar királyi káplán tanul az egyetemen, 1269-ben pedig Magyarországi Salamon domokos testvér keresi föl a párisi iskolát. A XIV.—XV. századból már jóval több és híres magyarok emlékét őrző adat maradt. Különösen az ágostonrendiek keresték föl ekkor az egyetemet, akik a rendjükben föllépő újabb humanisztikus iránynak is ápolgatói lehettek.¹

Úgy látszik azonban a már korábban közölt adatok alapján, hogy a bolognai egyetem jelentékenyebb szerepet játszott a XIII. és XIV. század magyar műveltségében. Milyen volt tehát a bolognai egyetem műveltsége, légköre, diákélete a Petrarca-i humanizmust megelőző időszakban? Átkerült-e Franciaországból a külföldi diákok seregével a goliardikus költészet és életfölgóság? Bolognában, mint általában Észak-Itáliában a műveltek franciául, vagy provençal nyelven társalogtak. Az egyetemet annyi francia látogatta, hogy szinte tartományok szerint kellett „natio“-kra, mintegy nyolc csoportra osztani őket. Jól ismerték a provençal költészetet, amiben része lehetett az Este-k ferrarai udvarának is. Tanultak az egyetemen provençal költők is (Ugo Mataplana), mint ahogy akadt bolognai költő is, aki provençal nyelven írt (Rambartino Buvailelli).² A francia műveltségtől egyáltalán nem idegen környezetben kivirult a Franciaországban is oly népszerű diákköltészet. Hiszen alig valószínű, hogy a tömegesen ideözönlő francia diákok odahaza hagyták volna dalaikat. Kiváló angol és francia goliardikus költők is megfordultak Bolognában. Így Gottfried of Winesauf, a „Poetria nova“ szerzője, aki a bolognai grammatika-tanítást egy „Ars dietaminis“-szel könnyítette meg, és Gauthier de Chatillon, aki beszédeket tartott az egyetemen.³ De megpendült

¹ A párisi magyar diákokra vonatkozólag ld. Gábrriel Asztrik: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Egyetemes Philologiai Közlöny 1938, 182—207. l.

² Ld. T. Casini: La coltura bolognese dei sec. XII e XIII. Giornale Storico della Letteratura Italiana, A. I. 1870, 21—24. l.

³ Gottfried of Winesaufról ld. T. Casini i. m. 9. l.; G. Bertoni: La poesia dei goliardi. Poesie, leggende, cotumanze del medio evo

a helyi diákmuzsa hangszere is. A bolognai egyetemnek jellemző vonása, hogy világias. Ugyanaz a jogtudományi írásbeliség, amelynek Itália világias írástudó rétegét köszönhetette és amely létrehozta a firenzei laikus műveltséget, érvényre kellett hogy jusson a leghíresebb jogi főiskolán, Bolognában is. A grammatikai és retorikai tanulmányok révén elmerültek a klasszikus szerzőkben. Cícero, Ovidius, Vergilius frissen parancsolgattak nemcsak szavaiknak, hanem gondolataiknak is. Bolognában még bensőségesebb a kapcsolata a középkori humanizmusnak és a goliardikus költészetnek, mint Franciaországban. Az Itáliában megmaradt goliardikus verstörödékek csaknem kizárólag az ars dictandit gyakorló grammatikusok nevéhez fűződnek, ha nem ismeretlen a szerzőjük. Egy padovai grammatikus, Morando írta a híres bordalt: a „*Vinum dulce gloriosum...*“-ot. Még jelentékenyebb a Bolognában tanító Boncompagno da Signa. Retorikai könyvéért, a „*Boncompagnus*“-ért (1215) az egyetem babérral koszorúzta. Illet hozzá az antik dísz, mert nem volt nála nagyobb bámulója a római íróknak és a római épületeknek. Versei közül egyetlen töredék maradt fenn, melyben a magiával foglalkozó és alighanem ugyancsak goliard barátot, Fra Giovanni da Vicenzát csúfolta ki a pályatárs: „*Et Johannes iohannizzat. Et saltando choreizat...*“ Egyéniségére a legteljesebben jellemző emlék „*Rota Veneris*“-e, amolyan közbenső alkotás a szerelmi levelező és az olyanszerű szerelmi káté között, mint Ovidius *Ars amandi*-ja. Egész fölfogása a vágánsköltészeté, mint ahogyan Andreas Cappellanusnak szerelmi kézikönyve, a „*De amore*“ is egybehangzik híres goliardikus költeményekkel, a Prímás dalaival, Phyllis és Flora versengésével. Egyébként Boncompagno mester a „*De amore*“-t is jól ismeri. Ezt követve adja elő a szerelem retorikáját. Benne van könyvében, milyen megszólításokkal, jelképes beszéddel, hasonlatokkal kell élni, hogyan kell írni, míg a szerelem viszonzatlan, s miképen kell hangot változtatni azután, hogyan kell variálni a szerelmi írásműveket, ha nem leánynak, hanem asszonynak, özvegynek, apácának szól a levél.¹ A mester olyan, mint az élet Bolognában,

(Modena 1917), 15. l.; Gauthier de Chatillonról ld. O. Dobiache—Rojdestvensky i. m. 50. l.

¹ Az itáliai goliardikus költészetéről ld. még S. Santangelo: *Studio sulla poesia goliardica* (Palermo 1902), 75—92. l.; G. Bertoni: *Duecento* (1930) 235—238. l. — A „*Rota Veneris*“ kiadása bevezetéssel Magister Boncompagno *Rota Veneris*. Hrsg. von Friedrich Baetgen. (Texte zur Kulturgeschichte des Mittelalters, Hrsg. von Fedor Schneider, II. Heft. Roma 1921.)

könnyelmű és cinikus. A dokumentumok százai tanúskodnak róla, hogy az összeverődött diáksereg micsoda léhasággal árasztotta el a várost. Bologna gazdag, szeret élni, minduntalan ünnepek zaja veri föl, zene hallatszik a nyílt terekről, és bolondos játékok, melyek közepette az emberek elfeledkeznek éveik számáról. Táncnak és vidámságnak mindig itt az órája. S hiába adnak ki újabb és újabb tilalmakat a „májusi görfnő“ ellen, minden tavasszal megérkezik mégis. S ebben a vidám városban a diákok mindenütt jelen vannak. A középkori diákélet szürke írásai ékesen beszélnek: följegyzések adósságról a tabernákban, zálogban hagyott könyvek, kisebb-nagyobb pörök, civódások, ítéletek véletlen és szándékos emberölések miatt, leányrablások miatt. Tanáraikkal szemben tiszteletlenek voltak. S ebben nem egyedül ők a hibásak, hanem mestereik, sőt az egyes studiumok, Pavia, Padova, Bologna, melyek nem éppen nemes versenyt vívtak egymással, hogy elcsalják egymás tanítványait. Bono da Lucca, egy bolognai típusú jegyző tartotta fenn „Salutatorium“-ában a goliardok csúfondáros véleményét erről a szokásról:

„Dicunt vobis, huc venite!
Hunc doctorem vos audite!
Ille dabit potum vite,
Hic est doctor optimus.“

Ezek és egyéb töredékek nyilván mutatják, hogy az olasz diákéletből kinőtt bizonyos helyi goliardikus költészet és a ritmikus diákköltészet még a renaissance kellős közepén is virágzik. Itt költi a XV. század egyik legnagyobb humanistája, a Codrusnak nevezett Antonius Urceus az örökéletű „Gaudeamus io, io“-t.¹ Egyébként a dalok nagy részét már készen kapták. Bizonyítják ezt a külföldi goliardikus énekek olaszított variánsai (G. Bertoni). A bolognai költői élethez jelentékenyen hozzájárultak a jegyzők. Ezt a művelt réteget tanulmányai és foglalkozása az egyetemi élethez kapcsolták. Egy-egy formuláskönyv, jegyzőkönyv, napló, akta üres lapjain ők tartották fenn a XIII. század olasz népies költészetét: táncdalokat, troubadour módra megírt szerelmi énekeket, népi nyelvre fordított latin dalokat, népies jokulátor-énekeket. Nemcsak az írástudással járó

¹ Tánc, polgári és diákélet Bolognában, ld. L. Frati: *La vita privata in Bologna dal sec. XIII. al XVIII.* (Bologna 1928), 119—120. l. és passim; G. Zaccagnini i. m. 50—79. l. — A „Gaudeamus io, io“-hoz v. ö. G. Schwetschke: *Gaudeamus igitur* (II. Aufl. Halle 1872); C. Malagola: *Della vita e delle opere di Antonio Urceo detto Codro. Studi e Ricerche*, Bologna 1878, 411—412. l.

lejegyzési vágnak lehet tulajdonítani e gyűjteményeket. A bejegyzések sokszor megjelölik a versszerző nevét, aki gyakran, akárcsak a bejegyző, szintén nótárius. A jegyzői, írónoki hivatást és a költészetet sokszor ugyanazok művelik (Pier de la Vigna, Notar Giacomo, talán Rugieri Apuliese és mások).¹ A költészetből, vagy éppen csak a recitatív művészetből nem lehetett megélni. Ezért kellett vállalnok tekintélyesebb, hasznothajtóbb foglalkozást. A memorialekben fenntartott lírai költészet a studiumnak előbb említett szabados korszakából való.

Tehát mi mindent hoztak a magyar diákok Bolognából? Hiszen tudjuk, milyen meglepően nagy számmal éltek ott éppen a memorialék idején. Ki tudná megmondani, hogy a goliardikus töredékeket papírra vető Salatielle jegyzővel csak jogi iratokat irattak-e, vagy meghallgatták énekét is barátságos poharazgatás mellett. A virágéneknek bizonyos, később tárgyalandó vonatkozásai arra engednek következtetni, hogy a bolognai költészet is eljutott Magyarországra s éppen a diákok által. Kézai Simon tanulmányait nem tudjuk pontosan helyhez kötni. Paviában végzett-e, Padovában-e, útbacjette-e Bolognát, vagy talán vándordiakként végiglátogatta még Franciaországot is? Hiszen meglepően ismeri a francia nyelvet és a délfraanciaországi földrajzi helyneveket! A padovai hatás látszik a legerősebbnek. Van azonban a bolognai jogi élet nagy hatására valló XIII—XIV. századi adatokon és humanista jellegű dokumentumokon kívül több olyan bizonyítékunk is az egyetem befolyására, amely jelentőségben fölér az előbbiekkkel. A Kézai Simon képviselte Padovában és Bolognában egyaránt meglévő természet-tudományos műveltség és a Padovából sem hiányzó goliardikus költészet együttes megjelenését egy magyar népi mitikus alak bizonyítja, a garabonciás diák.

A garabonciás diák középkori mítosza ma is él. Soly-mossy Sándor szerint, aki a kérdést összefoglalta, ebben az alakban az ősmagyar táltos olvadt egybe egy középkori társadalmi típussal, az állandóan vándorúton járó diákságéval, a „vágáns goliardoké“-val. Ugyancsak szerinte

¹ A bolognai költészethez v. ö. G. Carducci: *Di alcune poesie popolari bolognesi del sec. XII. inedite. Studi sulla Letteratura Italiana dei primi secoli.* Edizione Nazionale, vol. VIII. (1936), 155—167. l.; U. az: *Intorno ad alcune rime dei secoli XIII e XIV ritrovate nei Memoriali dell'Archivio Notarile di Bologna*, uo. 171—343. l.; E. Monaci: *Crestomazia Italiana* (Città di Castello 1912); V. De Bartholomaeis: *Rime giullaresche e popolari d'Italia* (Bologna 1926), Note bibliografiche ed esplicative, 75—81. l.

a garabonciás diáknak nevezett típus csakis nálunk fejlődhetett ki és elűt a Carmina Burana szerzőinek típusától. Megállapítja, hogy a garabonciásoknak tulajdonított ú. n. tizenharmadik iskolát, a bűbájoskodást csak néhány egyetemen sajátíthatták el, ahol ezt tanították, Bolognában és Varsóban. A garabonciás diák nevét a latin „gramantia“-ból magyarázza s alakjában a rontó fekete sáman attributumait látja meg a táltos mögött.¹ Nagy vonásokban mindez találó. Egy-két félreértést azonban helyre kell igazítani. A „goliard“ fogalom nem jókedvű vándordiákot jelent, hanem latin műveltségű jokulátort. Ez azonban még nem zárja ki, mint többször említettük, hogy a „vágás“-diákok és klerikusok „rendje“ alkalomadtán ne éneklésből tartotta volna fenn magát. Hiszen alig lehet megkülönböztetni a szűkebb értelemben vett latin jokulátorokat és költőket, meg a vágánsokat. Már nagyobb tévedés, mintha csak Magyarországon foglalkoztak volna negromantiával, másutt énekléssel. Egy bizonyos időben mindenütt foglalkoztak mind a kettővel, vagy egyikkel, ahogy éppen alkalom adódott. Az ősi magyar vonások másutt rejlenek: magában a mítoszban. Mivel a magyarságtól a környező népekre is áterjedt és sok változatban fennmaradt, hasznos lesz röviden a legjellemzőbb motivumokat összefoglalni.

A garabonciás rongyos fekete köpenyben jelenik meg horvát néphit szerint, fekete papi ruhában. Bottal jár, kenyeret kér, vagy tejet, tojást. Nem eszik sokat, de, ha az adományt méricskélük, vagy megtagadják, megharagszik. Eltűnik, azonban rövidesen megjelenik az égen hatalmas sárkány hátán, nagy fekete köpenye szétterül s fekete könyvéből vihart és jégesőt olvas ki. Egyes változatok szerint sárkányával azután Arábiába, vagy Szerecsenországba lovagol, ahol levágja a sárkányt, mert húsa értékes orvosság, csillapítja a forróságot. Az oláh parasztok elbeszélése szerint hét iskolát járt ki és iszonytató nagyokat hazudik. Egy felsőmagyarországi lengyel változatban planetniknek nevezik, aki ismeri a plancták titkait s nem is ember, hanem angyalok-

¹ A garabonciás diákra ld. Solymossy Sándor értékes összefoglalását, A Magyarság Szellemi Néprajza, IV. 441—443. l. — Megelőzőleg összefoglalta már Holló Domokos: A garabonciás diák a magyar néphitben. Ethnographia 1934, 19—34, 110—126. l. — Tévedései ellenére is elsőrangú dolgozat V. Jagic: Die südslavische Volkssagen von dem grabantias dijak, und ihre Erklärung. Archiv für Slavische Philologie, II. Jg. 1876, 437—481. l. Hasonlóképen Asbóth Oszkár válasza: Der Garabonciás Diák nach der Volksüberlieferung der Magyaren. Uo. IV. Jg. 1879, 611—627. l.

hoz hasonló természetfölötti lény.¹ Egy horvát változat szerint a plébánosnál lakik vendégségben. A magyar hitrege magáról a garabonciásról többet tud. Táltos gyerek volt, foggal jött a világra s tizenhárom iskolát kijárt stb. . . . A mozzanatokat föloldva, a következőt lehet megállapítani. Ruházata valóban a vándordiak rongyos gúnyája, köpenye, illetve fekete papi ruha. A plébános vendége; hisz tudjuk, hogy a középkorban, mivel az iskolák száma kevés volt, a papnevelést tekintélyes részben a plébánosok végezték. Magukhoz vettek helybeli, vagy idegen gyermekeket, nevelték, oktatták őket s bevezették az iseni szolgálatba.² Másrésről a goliardok és vágánsdiákok csoportosan, vagy egyedül szívesen segítettek kiegészíteni énekarokat, respondeáltak és énekeltek. A plébánossal együtt megjelenő garabonciás diák alakja tehát tipizált valóság. Ami a hazudozást illeti, ahhoz talán nem kell kommentár. A diáknak adott étel olyan terményekből áll, ami falun mindenütt megvan és leginkább kapható. A fekete könyv, amelyből a vihart „kiolvassa“, sok minden lehet, csak latin könyv legyen. Hogy azonban mégis mik voltak azok a „fekete könyvek“, amelyekből jégesőt és vihart lehetett kiolvasni, arra egy magyarázat van: „libri nigri“-nek nevezték a varázsló könyveket.³ Ezzel van összefüggésben a garabonciás lovaglása Arábiába, illetve Szerecsenországba. A mozzanat egy híres középkori tudós fikció emléke. A XII. század vége felé egy különös országról szóló mese terjedt el. A legtávolabbi Keleten, Indiában egészen Arábiáig egy klerikusnak, bizonyos János papnak, a „napkeleti bölcsek“, illetve mágusok utódának birodalma terül el. Értenek is itt mindenféle varázsláshoz. Tudnak sárkányokon lovagolni, sárkányhúsból mindenféle gyógyszert készíteni. Bizonyos források szerint a birodalom Aetiopiára, magyarul Szerecsenországra is kiterjed. A XIII. század első felében újabb mozzanatokkal gazdagodott a legenda. Aetiopiából tudós férfiak jöttek Európába s különösképen Itáliába, akik pompás sárkányokat tudnak előcsalni a hegyek barlangjaiból, megszelídítik őket s végül elröpülnek velük vissza hazájukba, Szerecsenországba. Itt aztán leölik a sárkányokat a tudott célból. Rogerius Bacon tudósít ben-

¹ Marmula János: Árvamegye lengyelajkú lakosainak néprajzi leírása. Ethnographia 1900, 454—455. l.

² Békefi R. i. m. 346—348. l.

³ A „libri nigri“-re ld. Ekehart, IV. Casus Sancti Galli, III. 39.; Du Cange: Glossarium medii et infimae latinitatis, tom. V. (Niort 1885), 592. l.

nünket erről a csodálatos speciesről. Minden valószínűség szerint az Itáliában és egyebütt megjelenő asztrológusok és varázslók, illetve azoknak nem kevésbé csalafinta tanítványai hirdettek magukról ilyesmit. A németországi kóborló diákok Tannhäuser gyönyör és vezeklés között hányódó életét hívják segítségül, amikor azt hirdetik magukról, hogy a hőrselbergi Vénusz-barlangban éltek s ott szereztek titkos tudományukat. Ugyanígy a magyarok meg János pap országára hivatkoztak. A János pap országáról szóló mese főforrását, János papnak Manuel császárhoz írott levelét egy XV. századbeli magyar diák-másolta gyulafehérvári kódexben is megtaláljuk, tehát hazai ismerete írásbeli dokumentum alapján is megállapítható.¹ De a magyarság közelében élő népek is egy-egy hegységhez fűzték a helyet, ahol a garabonciás megtanulta a varázslatot (dél-szlávok, lengyelek). Ami a sárkányt illeti, valószínűleg keleten éppúgy ismerték az esőcsináló sárkányt, mint nyugaton és alkalmasint nem ismertek két ellentétes sárkánytípust, vízelvonót és esőcsinálót. A gótikus katedrálisok vízlevezető sárkányai elvonják a vizet és a földnek öntik.

A garabonciások esőt csinálnak, illetve esőt jósolnak. Ha megharagítják őket, jégesőt zúdítanak. Mint említettük, az egyik változat szerint a garabonciás ismeri a planéták titkait. E két tulajdonságának együttesen az a magyarázata, hogy a középkori asztrológiának legnépszerűbb, tehát legjövödelmezőbb ága az esőjóslo asztrológia volt.² A planéták állásából és összefüggéséből kiszámított táblázatokról van itt szó, rendszeres időjósolásokról, amelyek-

¹ János pap országáról ld. F. R. Zarncke: *Der Priester Johannes. Abh. d. Kgl. Sächsischen Ges. d. Wiss.*, VII. 1879, 627—1030. l.; VIII. 1883, 1—186. l.; L. Thorndike: *A history of magic and experimental science*, Vol. II. (London 1923), 236—245. l. — Rogerius Bacon szerepe a mese körül uo. 657—658. l. — A Budapesti Egyetemi Könyvtár 71. sz. XV. századi kódexének (*Catalogus Codicum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestini*, 1891., 55—56. l.) 77a—78b lapján Epistola Johannis presbyteri qui dicitur rex regum. — Német forrásokból meritett Oswald újbányai jegyző a XIV. század végén a János pap országáról szóló német elbeszélőkölteményben, ld. B. v. Pukánszky: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn* (Münster 1931), 87. l. — Pintér Jenő: *Magyar Irodalomtörténet*, I. (Budapest 1931), 740. l.

² Az esőjóslo asztrológiára, táblázatokra és meteorológiai értekezésekre ld. G. Hellmann: *Die Wetterhervorsage im ausgehenden Mittelalter. Beiträge zur Geschichte der Meteorologie*, II. (Berlin 1917), 167—229. l.; L. Thorndike i. m. vol. III. (1934); az astro-meteorológiai értekezésekre 102—140. l., az esőtáblázatokra 140—146, 269—280, 678—684, 721. l.

nek divatja a XIV. század első felében lett általánossá. A meteorológiai traktátusok is idesorolhatók, melyeknek alapismeretei Aristoteles és Albertus Magnus munkáira támaszkodnak. Azonban a garabonciás ebbéli szereplése még nincs kimerítve. Az árvamegyei lengyel változat szerint a garabonciás angyalokhoz hasonló lény, a magyar változatok szerint pedig táltos. Az előbbi az európai negromantia démonja, aki jégesőt is tud hozni, a másik a keleti népeknek hasonló erejű fekete sámánja. E két típus olvadt egybe. Valóban a XIV. század elején papi körökben is annyira elterjedt a varázslás, hogy XXII. János pápának a pörök egész sorozatát kellett indítania és szigorú tilalmat kellett kimondania azokra a papokra, akik mágiával, vagy alkimiával foglalkoztak. Egy ageni kanonokot például avval vádoltak, hogy egy klerikus és egy laikus cinkosa társaságában különféle varázslatokat végzett, többek között jégesőt és vihart idézett föl démonok segítségével.¹ Ez valószínűleg az égitesteket őrző intelligenciáknak segítségülhívásával történt és asztrológiai negromantiának nevezték. A garabonciás diákok az asztrológiának előbb említett két válfaját művelték és egykorú tudós meséket terjesztettek magukról.

Nevüknek további vizsgálata még más részleteket is ad kilétükről. Elnevezésük vajjon a latinból származhatott-e, a negromantia-nak feltételezett „gramantia“ alakjából? Lehet, hogy bűvös célből hagyták el a -ne tagadó szócskának fölfogott első szótagot, hogy meg ne rontsa a varázs erejét. Tény, hogy a XIII. század második felében olaszra fordított francia eredetű lovagregényekben is előfordul a „gramanzia“ alak, sőt a septem artes mintájára elképzelt „sette arte della gramanzia“ is.² Lehet-e olasz közvetítésre gondolnunk, illetve ezt a közvetítést lokalizálnunk? A garabonciás diák horvát változata egyesén Bolognát jelöli meg, ahonnan hősünk érkezne. Arra is gondolni kell, hogy Rogerius Bacon szerint a sárkányon lovagoló aetiop férfiak különösen Itáliá-

¹ XXII. János pápa a varázslás ellen, ld. L. Thorndike i. m. III. 18—38. l.; az ageni kanonokról uo. 29. l.

² Az olasz „gramanzia“-ra N. Tommaseo: *Dizionario della lingua italiana*, vol. II. P. II. 1172. l. — *A sette arti della gramanzia*-ra ld. *La Tavola Ritonda o L'istoria di Tristano*. F. L. Polidori *Collezione di opere inedite o rare dei primi tre secoli della lingua* (Bologna 1864), Vol. VIII—IX. P. I. 223, P. II. 92. l. — A latin „gramantia“ alakra enged következtetni Albertus Magnus egy gúnyos kitétele, amelyben a különféle „mantia“-kat „garmantiae“, illetve garrimantiae“ névvel illeti. Ld. L. Thorndike i. m. II. 701—702. l. — Robert Mauvaisson és a milánói pap pöre uo. III. 19—20, 24—27. l.

ban jelennek meg. Ha pedig a XXII. János pápa által indított pörökot tekintjük, van köztük olyan, s éppen asztrológiai tárgyú, mely Bolognára mutat. A mágiával vádolt Robert Mauvoison, Aix-i érsek bolognai tanuló korában tanulta ki az asztrológiát s annak tanárával fenn-tartotta a kapcsolatot. Egy másik pör hőse milánói pap. Bolognában nem tanították a mágiát egyetemi tárgyként, azonban olyan férfiak adták elő az asztrológiát, akik szennvedéllyel foglalkoztak vele, mint Cecco d'Ascoli, Bartolomeo da Parma, Arnaldo Villanova. Hasonlóan asztrológiát tanított Padovában Pietro d'Abano s csupán személyes érdeklődésének lehet fölfogni, hogy hajlamos volt a varázslásra is. A mágikus tudományoknak ez a fölvirágzása a XIII. század második felében kezdődik az utóbb említett két egyetemen. A sorozat folytatódott a XIV. századon keresztül, amelynek végén, 1384—1390-ig tanított Bolognában az asztrológiai nigromantia egyik leghíresebb képviselője, Antonius de Monte Ulmi. A quattrocento asztrológiai középpontjai gyakorlati téren inkább a fejedelmi udvarok, s csak elmélet dolgában maradt meg továbbra is Padova és Bologna.¹ A XV. században két papi személyt is ítéltek el Bolognában varázslásért, egy harmadiknak pedig ismerjük a varázslóformuláját: csillagokat, démonokat és a lovagregények hőseit, Orlandot, meg Olivierit emlegeti. De már a XV. század előtt találkozunk varázsló-éneklő klerikussal. Egy XIII. századi jokulátor-költemény, Ruggeri Apuliese da Siena első személyben írott úgynevezett „Vanto“-ja bemutatja a mindenhez értő klerikust: „Klerikus vagyok és tudok énekelni, értek a fizikához és tudok orvosolni.“ Végeláthatatlanul sorolja föl képességeit, többek között, hogy ismeri az asztrológiát, tud beszélni a szelekről, a természetkültásokról és a viharokról s hogy teljessé legyen a lista, ha akarja, „nigromanziával“ az ördögöket is el tudja űzni. Az eddigi adatok valószínűvé teszik, hogy a magyar diákok Bolognából, illetve Padovából hozták magukkal az asztrológiai negromanciát. A német énekes-varázsló diák az eddigi adatok szerint, úgy látszik, nem vetette magát ennyire

¹ Cecco D'Ascolira uo. II. 950—954. l.; Bartolomeo da Parmára uo. 836—837. l.; Arnaldo Villanovára 843. l.; Guido Bonattira 827. l.; Pietro D'Abanóra 874—947. l.; Antonius De Monte Ulmira III. 602—610. l. — A XV. századi asztrológiára F. Gabotto: *L'astrologia nel Quattrocento in rapporto colla civiltà* (Milano—Torino 1889); U. az: *Nuove ricerche e documenti sull'astrologia alla corte degli Estensi e degli Sforza* (Torino 1891); L. Thorndike i. m. IV. kötetében összefoglalja a rendelkezésre álló adatokat.

az esőcsinálásra, amire az esősebb német földön nem is volt annyira szüksége. Az éneklést és varázslást azonban ők is párhuzamosan művelték. Mindezekre az adatokra a Carmina Burana eddig figyelmen kívül hagyott ördögűző formulája és egy varázsigéje teszi fel a koronát. Fölvonulnak benne a híres bibliai ördögűző nevek, a három napkeleti mágus, az antik hitvilág alakjai, lárvák és manések, de emellett a faunok, nimfák, szirének, driasok, szatírok és a szelid penatesek, akik a goliardok vidám dalaiban nyájas szerepet vittek ugyan, de itt mint démonok emlegettetnek¹.

A garabonciás diákok azonban nálunk sem kizárólag asztrológiai esőcsinálással foglalkoztak. Máig ismeri a népnyelv ezt a kifejezést: Vidd innen a gramancodat! — s ezt mindenféle alkalmatlan holmira érti. A XIV. század első feléből való „De vita vagorum“ c. német költemény hőse hasonlóképen varázslóholmit cipel magával. A felvidéki garabonciás-változat arról tud, hogy vízkeresztkor az ördögök fenekednek a garabonciásra. De ő porbarajzolt körén belül megáll s így nem tudnak erőt venni rajta. Ezt a hókusztpókuszta a német vándordíjakok is végezték; közismert mágikus műveletről van szó. Hogy az esőcsináló garabonciás nemcsak külföldön, de nálunk is énekelt, arra egészen konkrét adataink vannak. Van az egri érseki könyvtárban egy XV—XVI. századbéli kódex (U¹III. 1.) az úgynevezett Béli-kódex. 1473-ból való értekezés mellett, mely a légköri tünetenyekkel és az eső jelenségeivel foglalkozik, tartalmaz egyebek között egy hosszú goliardikus költeményt „Galliphus“ címmel. A költemény Walter Mapes híres „De uxore non ducenda“-jának egyik változata, mely eddig — úgy látszik — még ismeretlen. Hogy pedig féreértés ne essék, az időjárás-értekezés írója vallomást tesz közönségéről is, tudniillik ő azt tárgyalja, „amit a nép leginkább firtatni szokott.“ (Plurimum quod volgares scrutari solent)².

Az énekes garabonciás típusára vallanak XVII. századi

¹ Bolognai varázslókról ld. L. Frati: La vita privata in Bologna, 82. l. — Ruggieri Apuliese da Siena „Vanto“-ját ld. V. De Bartholomaeis: Rime giullaresche e popolari d'Italia, 17—20. l. — A Carmina Burana ördögűző formulája és varázsigéje (A. Hilka—O. Schumann) I. Bd. no. 54—55, 108—110. l.; II. Bd. 117—118. l.

² A „vagi“ mint varázslók: J. Werner i. m. 165. l. — A De vita vagorum szerzője varázsol és énekel. Altdeutsche Wälder, hrsg. von den Brüdern Grimm, II. Bd. (Frankfurt 1815). „Von einem fahrenden Schüler“ v. 150—245, 245, 246, 49—69. l. — A Béli-kódexre és tartalmára Eckhardt Sándor egyetemi tanár úr hívta fel figyelmemet és rendelkezésemre bocsátotta a kódexből készített másolatát és kivonatát. Ehelyütt is hálás köszönetet mondok érte.

énekeskönyveink közül a Kuun-kódex, Petrovay Miklós énekeskönyve, Mihály deák kódexe. Szerelmi és vallásos énekek mellett megtaláljuk bennük a Schola Salernitana egészségügyi szabályait, esőjóslatokat, asztrológiai naptárt házi műveletekre s mágikus Abrakadabrárt.¹ Az eddigiek alapján állíthatjuk tehát, hogy a goliardok, illetve tágabb értelemben véve a vágánsok énekes-varázsló típusa Magyarországra is eljutott s kb. a XIV. századtól a XVII. század végéig megvolt. Átalakult a helyi viszonyoknak megfelelően, magyar hitregei alakokkal és ismert társadalmi típussal olvadt egybe. Így jött létre a „garabonciás diák“ alakja, melyet azonban bizonyos szálak fűznek az északitáliai egyetemi középpontokhoz és a hasonló németországi típushoz. A bologna-padovai egyetemi élet csak egyik kisugárzó középpontja a goliardikus költészetnek. Számolni kell most már egyenes terjedésével is a legrövidebb úton, Franciaország és a Rajna völgye felől bajor, osztrák és csehországi egyházi központokon és iskolákon keresztül. De számolni kell az alább következőkben legfőképen azzal, hogy a goliardikus költészet, helyesebben a deák-költészet nálunk jórészt belső fejlődés eredménye.

Kardos Tibor.

¹ V. ö. Dézsi Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése, IV. Mihály deák kódexe. Irodalomtörténeti Közlemények, XXV. évf. 1915, 431—441. l. U. az a Kuun-kódexről uo. XXVI. évf. 1916, 50—74. l.; Ferenczy Zoltán: Petrovay Miklós énekeskönyve, uo. 201—219. l.